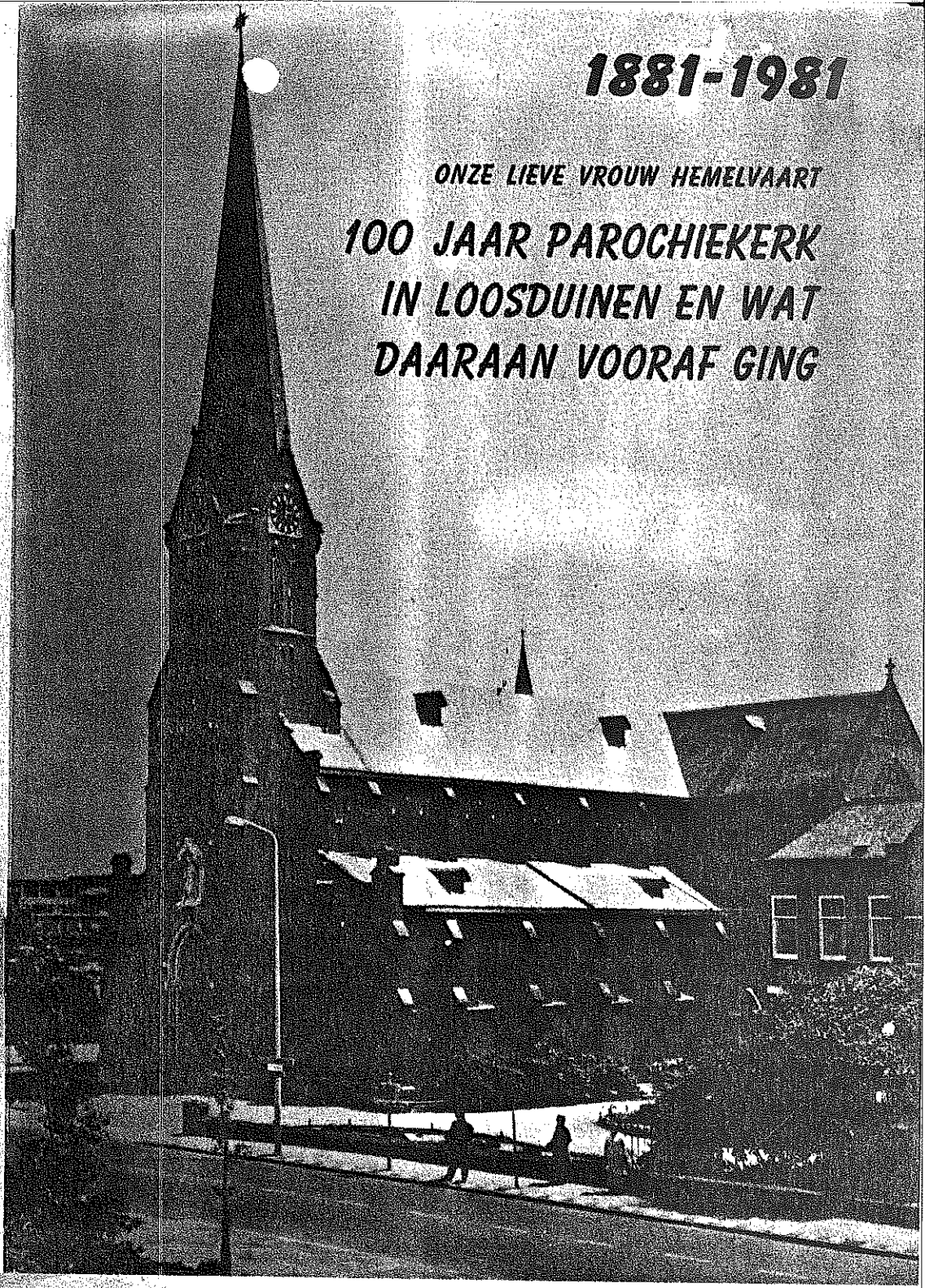

1881-1981

**ONZE LIEVE VROUW HEMELVAART
100 JAAR PAROCHIEKERK
IN LOOSDUINEN EN WAT
DAARAAN VOORAF GING**

Roosduinse Hoofdstraat 4

Gemeente Den Haag
Dienst Ruimtelijke en
Economische Ontwikkeling
Monumentenzorg
Postbus 29734
2502 LS Den Haag

INHOUD	1
Voorwoord	2
1 De grond waarop we wonen	3
2 Loosduinen in de Prehistorie	8
3 Bewoning ten tijde van de Romeinen . .	12
4 Getijkreken, bedijkingen en afwatering . .	15
5 Grafelijk bezit in Loosduinen - Madestein .	18
6 De Cisterciënerabdij van Loosduinen . .	24
7 De kerk van Eikenduinen	28
8 Loosduinen in de Schuilkerkentijd . . .	31
9 Parochiekroniek	33

VOORWOORD

VERLEDEN, HEDEN EN TOEKOMST VAN ONZE JUBILERENDE KERK

Geschiedenisboeken staan vol van gebeurtenissen die over mensen van gisteren bewaard zijn gebleven voor mensen van nu.

De geschiedenis mag zich herhalen, maar de tijd gaat dóór.

En ook wij maken wederom geschiedenis! Wij, op onze beurt, geven — met ónze belevenissen erbij — kennis door aan de komende generaties. Vandaar het gezegde: „In het verleden ligt het heden, in het nú wat worden zal!

Het is goed uit de mensengeschiedenis — de jaren door — te leren. Maar wij mogen als makers en lezers van geschiedenis, dacht ik, niet bij een tijd stil blijven staan, ons niet vastklampen aan wat vroeger gebeurd is en niet al onze aandacht geven aan wat eens is geschied. „De tijden immers veranderen, en wij veranderen daarin“, aldus een Romeins gezegde.

Deze brochure, geschreven door mensen en voor mensen die volgens Gods heilplan ergens halverwege en samen onderweg zijn, dient u — met deze eeuwfeestgedachte op de achtergrond — te lezen. Wetend welke belangrijke hoekstenen de kerk vanaf het jaar 1231 bij de Loosduinse samenleving ingemetseld heeft, mogen wij — na deze interessante gegevens doorgenomen te hebben — niet met een zelfgenoegzame blik terugzien op wat gedaan en geweest is... alsof het altijd zo goed was en het zo moet blijven. Er schortte en mankeerde wel eens wat aan! De reformatie, de schuilkerkenperiode die erop volgde — die liefdeloos en contrasterend onze kerkgeschiedenis overschaduwde — alsmede de reacties over kerk-zijn in onze dagen — mogen ons tot nadenken stemmen! Steeds onszelf corrigerend komen we samen een heel eind verder! Voor ons, die het eeuwfeestjaar 1981 bereikt hebben, is het zonder meer goed te weten dat 750 jaar geleden de eerste priester-missionaris zich in Loosduinen rond kerk en abdij vestigde. En uit vergeelde parochiearchieven is het goed te weten dat de O.L. Vrouw Hemelvaartkerk nu een eeuw lang bestaat. Om deze nu nog springlevende moeder van vele kerken in Groot-Loosduinen, die in goede harmonie met elkaar optrekken, vieren wij een maand lang blij en dankbaar feest!

Trachten wij, evenwel, de voorbije jaren en gebeurtenissen te zien in het licht van een lang, steeds vóórtdurend tijdsgeheel, waarin talloze priesters én leken — in de geest van Jezus — meegewerkt hebben aan gemeenschapsopbouw. In stijgende lijn vindt dit voortgang tot in onze dagen. Voor dit werk, waarin ons kerk-zijn centraal staat, dienen wij ons — met het oog op de toekomst — open te stellen.

Dus tevens aan óns, vandaag, de vraag en taak en opdracht onze kerk- en wijkactiviteiten te richten op de komende jaren, tot in de jaren 2000 zoekend naar nieuwe mogelijkheden voor dienstbetoon! Zo in de geest van de vooruitziende profeet Jesaja: „Zie, iets nieuws ga ik maken... het is al aan het ontkiemen.“ (Jesaja 43, 18)

Met name bij deze eeuwfeestviering vangen wij uit de samenleving signalen op die erop wijzen dat wij OPNIEUW als missionaire kerk — gezonden naar elkaar — in beweging dienen te blijven... Gods eeuwig Woord laten dóórklinken in aanspreekbare taal, elkaar altijd eensgezind tegemoetredend. Aldus mogen wij de toekomst van onze nu reeds sterk veranderde Loosduinse kern, steeds met nieuwbouwbewoners groeiende geloofsgemeenschap, voor de komende jaren in de veilige handen leggen van onze zeer actieve jongeren, die bereid zijn de volgende honderd jaar voor hun rekening te nemen!

Laat ons aller pogen, met Gods hulp en zegen, er dan een zijn die gekenmerkt wordt door een groei naar oekumenische eenheid en volwassenheid, in onderlinge liefde en in dienstbetoon voor elkaar, gedachtig het Woord: „Kennis maakt verwaand, alleen de liefde bouwt op.“ (1 Kor. 8, 1)

Moge deze brochure, waarvoor wij de schrijvers zeer erkentelijk zijn, ons daarbij inspireren!

pastoor B. Stukart

DE GROND WAAROP WE WONEN 1

Inleiding

De aarde is niet van vandaag of gisteren.

Door de mensen van de wetenschap wordt de ouderdom van de aarde (en ook van de maan) gesteld op 4,5 miljard jaar of in cijfers op 4.500.000.000 jaar.

Daarbij valt het bestaan van de grond onder Loosduinen en omgeving totaal in het niet, want wat is dan 5.000 jaar, 10.000 jaar of iets meer.

Om dat alles een klein beetje te kunnen plaatzen eerst dan maar wat algemene gegevens. Die hele lange aardgeschiedenis wordt verdeeld in een drietal eon:

c het **Fanerozoicum**, waarin duidelijk herkenbare levensvormen aanwezig zijn;

b het **Cryptozoicum**, wat ook wel het Eozoicum of het Aïgonkium wordt genoemd, en waarbinnen de eerste vormen van het leven op aarde terug te vinden zijn;

a het **Azoicum** of Archeicum, waarin nog geen levensvormen aanwezig zijn.

Het Fanerozoicum wordt ook weer verdeeld in drie era:

c het **Kenozoicum** of Neozoicum, het era van de zoogdieren en de mens én van de zaadplanten;

b het **Mesozoicum**, het era van de gewervelde dieren en dan heel bijzonder van de grote reptielen, de sauriërs;

a het **Paleozoicum**, het era van de ongewervelde dieren en van de sporeplanten, aanvankelijk alleen in het water, later ook op het land.

Uit dit era stammen steenkool, aardolie en aardgas.

Het Kenozoicum of Neozoicum wordt verdeeld in twee perioden en wel het:

b **Kwartair** of Anthrooicum, genoemd naar de mens, die toen de aarde ging bevolken;

a **Tertiair**, de periode van de zoogdieren.

Het Kwartair of Anthrooicum wordt op zijn beurt weer verdeeld in twee tijdvakken:
b het **Holoceen** (Alluvium);
a het **Pleistoceen**, dat voorheen Diluvium heette.

Duidelijkheidshalve zij nog even vermeld dat bij bovenstaande indelingen de oudste lagen „geletterd“ zijn met a en de jongste met b of c, waarmede tevens hun ligging in de bodem is aangegeven, mits andere oorzaken niet voor het geteendeel hebben gezorgd.

Dichter bij huis

Is het Kwartair of Anthrooicum de periode van de mens, het Pleistoceen is het tijdvak van de IJstijden.

Werd nog niet zo heel lang geleden het begin van het Pleistoceen op ongeveer 1.000.000 jaar geleden gesteld, langzaam maar zeker is dat aangegroeid tot 2 à 2,5 miljoen jaar geleden.

Ook het aantal van vier ijstijden is onderhand gestegen tot 7 à 8.

Voorheen hadden de verschillende ijstijden hun namen gekregen van zijrivieren van de Donau; momenteel komen namen in gebruik, die ontleend zijn aan het gebied dat door het landijs vanuit Skandinavië bedekt is geweest, waaronder verschillende van Nederlandse herkomst.

Voor een echte ijstijd is niet zo heel veel nodig. Als de gemiddelde jaartemperatuur enkele graden daalt, is het al zover en smelt er in de zomermaanden minder ijs weg dan er in de wintermaanden bijkomt, zodat het landijs en de gletsjers zich uitbreiden.

Voor al dat ijs zijn onvoorstelbare hoeveelheden water nodig, die onttrokken worden aan zeeën en oceanen, waardoor de zeespiegel met tientallen tot meer dan honderd meter over de hele aarde kan dalen.

In de voorlaatste ijstijd, het Saaliën (Riss) bereikte het landijs ook ons land en wel tot de lijn Vogelenzang, Utrecht en Nijmegen.

Het noordelijk deel van ons land was toen bedekt door een ijslaag van meer dan duizend meter dik en waarvan de stuwende werking zo

groot was, dat de heuvels van Twente, Salland, de Oost-Veluwezoom, de Veluwe zelf, de Utrechtse Heuvelrug, Montferland en het Rijk van Nijmegen konden ontstaan.

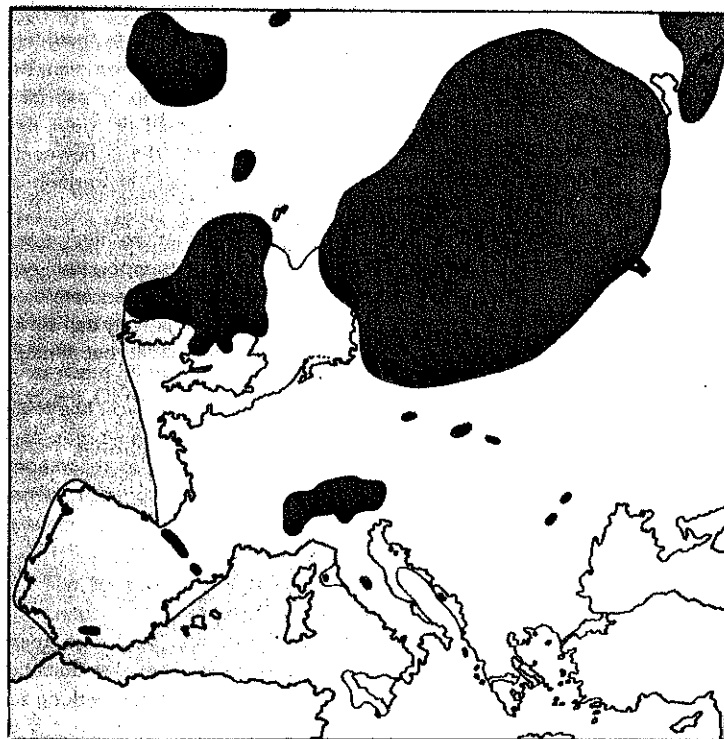
Bij elkaar heeft de voorlaatste ijstijd zo'n 75.000 jaren geduurd, van 200.000 jaar tot 125.000 jaar geleden.

Na deze lange koude periode werd het klimaat wat milder, waardoor een tussen-ijstijd ontstond van ruim 50.000 jaar.

De laatste ijstijd, het Weichseliën, heeft — alles bijeen — 60.000 jaren geduurd; hij was

De maximale verbreiding van het landijs en de gletsjers in Noordwest-Europa tijdens de laatste ijstijd, het Weichseliën (Würm), die van 70.000 tot 10.000 jaar geleden duurde.

(uit: Ontdek de duinen).
donker getint: landijs
licht getint : open zee

minder hevig, ook al stonden alle zeeën en oceanen honderd meter lager.

Het landijs van de laatste ijstijd kwam „slechts“ tot Hamburg.

Ons land vormde toen een onmetelijke toendra, waarin wolharige neushoorn, reuzenhert en mammoet leefden.

Met de laatste ijstijd eindigde het Pleistoceen om plaats te maken voor het Holoceen, het „allernieuwste“ tijdvak, dat achtereenvolgens wordt verdeeld in de fasen:

e Subatlanticum

d Subboreaal

c Atlanticum

b Boreaal

a Preboreaal

De namen Atlanticum en Subatlanticum zijn afgeleid van de naam Atlantische Oceaan, omdat in beide fasen de invloed van de zee vrij groot was, terwijl de namen Preboreaal, Boreaal en

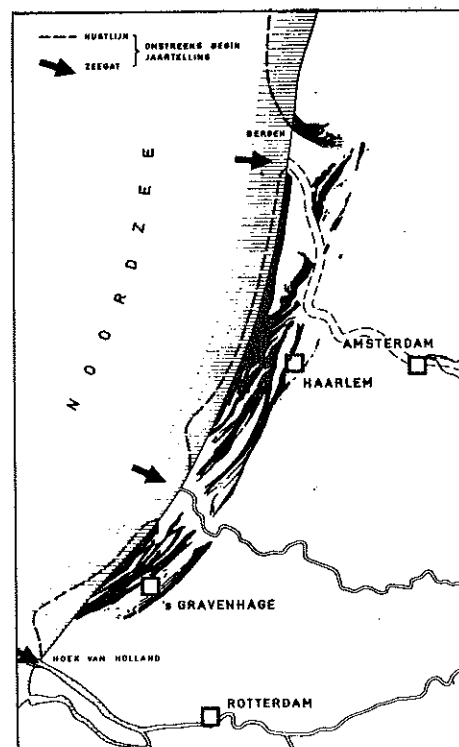
Subboreaal te maken hebben met Boreas, de griekse god van de noordenwind.

Omstreeks 10.000 jaar voor Chr. begon de ijskap langzaam weg te smelten en de zeespiegel te stijgen. De toendra-begroeiing van mossen en kruidachtige planten maakte plaats voor kruipwilg en dwergberk.

Omstreeks 8.000 jaar voor Chr. zette de klimaatsverbetering blijvend door en ontstonden uitgebreide berken- en dennenbossen, die nog weer later, onder invloed van een warmer en vochtiger wordend klimaat, overgingen in een gemengd bos, bestaande uit dennen, berken, iepen, eiken en linden.

Omstreeks 6.000 jaar voor Chr. bereikte de Noordzee ongeveer zijn huidige omvang en werden het noorden en westen van ons land

Strandwallen in het kustgebied (naar Zagwijn).

overstroomd, waarbij een wadvlakte ontstond, die aan de zeezijde werd afgesloten door later weer goeddeels verdwenen strandwallen. In dat waddegebied werd veel klei en zand afgezet.

Het landschap om ons heen

Omstreeks 3.000 voor Chr. steeg de zeespiegel nog maar langzaam.

Opnieuw begon, ongeveer ter hoogte van de huidige kustlijn en onder invloed van de branding, de vorming van een aantal strandwallen, waarbij een nieuwe aan de zeezijde ontstond. Maar enkele meters staken ze boven de gemiddelde zeespiegel uit, maar door het langzaam rijzen daarvan, werd een nieuwe wel iets hoger dan de vorige.

Tussen de verschillende strandwallen lagen de strandvlakten.

Vrij kort na zijn ontstaan werd het strandwallenlandschap overstoven met zand, waardoor de hoogte toenam en bewoning mogelijk werd. Deze zuidwest-noordoost gerichte zandruggen vormen het oude duinlandschap.

Op de eerste strandwal liggen de oude dorpskernen van Rijswijk, Voorburg, Veer en Voor-schoten. In het Westland is de eerste strandwal — op enkele plaatsen na — verloren gegaan, verspoeld door het water van Rijn en Maas. Op de tweede strandwal ligt het dorp Loosduinen en de oude kern van Den Haag.

Op de derde strandwal, meer naar het zuiden toe weer in zee verdwenen, ligt Kijkduin.

Merkwaardig genoeg komen de tweede en de derde strandwal even voor het dorp Monster bij elkaar.

De vrij hoge duinen, die we thans aan de kust kennen, zijn van ná 1200 na Chr. Ze vormen het jonge duinlandschap, dat vooral ten noorden van Kijkduin, richting Scheveningen, heel duidelijk zichtbaar is.

Achter het strandwallenlandschap, afgedekt door het oude duinlandschap, lag een gebied waar veenvorming plaats vond. Het werd doorsneden door een systeem van kreken, waarlangs en waarin zand en klei werden afgezet.

Ook bouwputten en sleuven vertellen veel
 Vooral de wat diepere bouwputten en sleuven hebben een heel verhaal te vertellen. Aan de bredere of smallere, lichter of donker gekleurde lagen is zeer veel af te lezen.

Met de vorming van de oudste strandwallen, zo'n 6000 jaar voor Chr., ontstond daarachter, en ook wel daartussen, een haf, een lagune met aanvankelijk brak, later zoet water. In dat zoete water had veenvorming plaats, het zogenaamde basisveen.
 Dat basisveen bevindt zich in onze omgeving op een diepte van 15 à 20 m. Het is slechts een 25 cm dik, maar tijdens de vorming was het een laag van enkele meters dikte.

Allerlei invloeden van de zee, van rivieren, doorbraken, enz. hebben daarna gezorgd voor de afzetting van een aantal lagen.

Tijdens een overstromings- of transgressieperiode werden zand en klei afgezet; gedurende een regressieperiode — als de stijging van de zeespiegel zeer langzaam verliep of tot stilstand was gekomen — was er gelegenheid voor veenvorming, het zogenaamde hollandsveen.

In totaal worden acht afzettingen onderscheiden, verdeeld in twee groepen, die genoemd zijn naar de plaatsen Calais en Duinkerke.

Van beneden naar boven zijn dat:

h Duinkerke III	na 800
g Duinkerke II	250 — 600 na Chr.
f Duinkerke I	500 — 200
e Duinkerke 0	1500 — 800
d Calais IV	2700 — 1800
c Calais III	3300 — 2700
b Calais II	4300 — 3300
a Calais I	van ± 6000 — 4300 voor Chr.

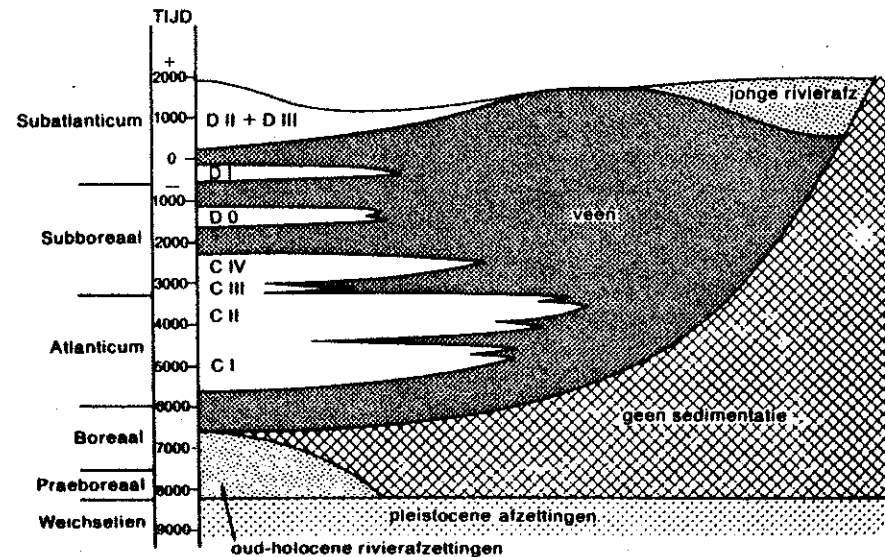
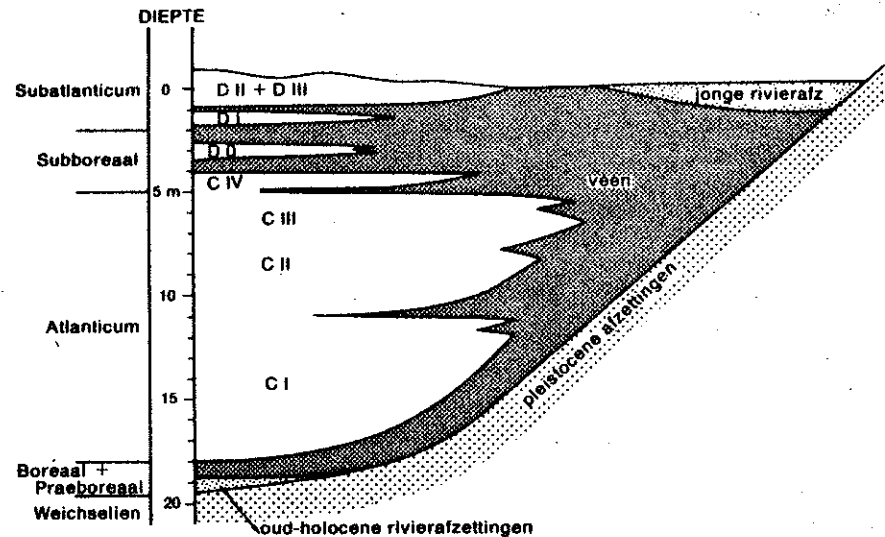
De ouderdom van bovengenoemde lagen kon vastgesteld worden aan de hand van de C14-methode, stuifmeelonderzoek en de aanwezigheid van archeologisch materiaal.

Zo kunnen in de Calais-lagen restanten uit de Steentijd worden aangetroffen; materiaal uit

de Bronstijd is terug te vinden in de laag van Duinkerke 0, terwijl IJzertijdvondsten verwacht kunnen worden in Duinkerke I. Uiteraard bevatten de tussenliggende veenlagen ook sporen van bewoning of gebruik van de bodem.

Een opmerkelijk verschil tussen de Calais- en Duinkerke-afzettingen is te vinden in de dikte van de afgezette lagen en het gebied, waarover ze zijn afgezet.

Over het algemeen zijn de Calais-afzettingen dikker en opgebouwd uit grover materiaal, terwijl de afzettingen van Duinkerke uit fijner materiaal bestaan en vaak zijn afgezet in geulsystemen, dus stelsels van getij-kreken.

Verband tussen transgressiefasen (afzetting van zand en klei) en regressiefasen (veenvorming) afgezet tegen de diepte (boven) en tegen de tijd (onder) waarin een en ander zich afspeelde. (uit: Toelichtingen bij de Geologische kaart van Nederland, Rotterdam West - 37 W).

LOOSDUINEN IN DE PREHISTORIE 2

Inleiding

De geschiedenis van de mensheid is te verdelen in de Voorgeschiedenis = Prehistorie en de eigenlijke Geschiedenis.

De scheiding ligt voor een bepaalde streek of voor een bepaald volk in het eerste totstandkomen van geschreven bronnen. Voor ons is dat het geval in de Romeinse Periode, die daarom ook wel als overgangsgebied Protohistorie wordt genoemd.

De indeling van de Prehistorie naar de grondstof voor de gereedschappen in Steentijd, Bronstijd en IJzertijd is van Christian Jürgensen Thomson, de eerste directeur van het Nationaal Museum te Kopenhagen in Denemarken.

Overzicht Prehistorie: de tijdsaanduiding in het schema is globaal; uiteraard zijn er van streek tot streek verschillen.

Overzicht Prehistorie

Romeinse tijd			275 na Chr.	50 voor Chr.
	laat	300		
	midden	500		
IJzertijd	vroeg			750
	laat	1000		
	midden	1500		
Bronstijd	vroeg			1700
	laat	2500		
	midden	3500		
	vroeg			4500
	= Mesolithicum Midden Steentijd			8300
	laat	35.000		
	vroeg	70.000		
Steentijd	midden			2.500.000
	= Paleolithicum Oude Steentijd			

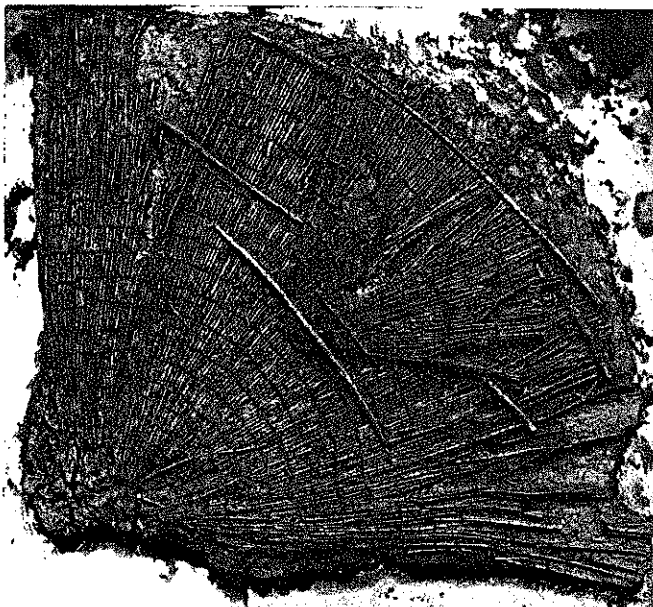
Steentijd

De Steentijd dankt zijn naam aan het feit, dat vele gereedschappen van steen werden gemaakt. Daarnaast werd ook hout, been en gewei aangewend, terwijl in de laatste fase, het Neolithicum, mede grofwandig aardewerk in gebruik was.

Uit de Oude Steentijd = Paleolithicum zijn in onze streek geen vondsten bekend; evenmin uit de Midden Steentijd = Mesolithicum.

De vondsten op de Maasvlakte en op de bodem van de Noordzee — Bruine Bank — behoren echter wel tot het Mesolithicum.

Uit de Nieuwe Steentijd, uit het Vroeg-Neolithicum, stamt de opzienbarende vondst van verschillende visfuisen en ander materiaal te Bergschenhoek van ongeveer 3600 voor Chr.

Een van wilgentenen gevlochten visfuis, zoals ze in het Rivierengebied nog wel worden gemaakt, gevonden te Bergschenhoek. (foto: Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden).

De oudste vondsten uit het Laat-Neolithicum zijn gedaan te Vlaardingen bij de aanleg van nieuwe woonwijken in Vlaardingen-West. Ze dateren van 2450—2000 voor het begin van de jaartelling.

Ook de vondsten bij Voorburg, Leidschendam en Loosduinen (Madestein: 2400—2200 voor Chr.) behoren tot deze periode. Het oudste materiaal van het Geestje te Monster behoort tot de Klokbekecultuur uit de periode van 2000—1700 voor Chr.

Gewoond werd op de oude duinen, op de oeverwallen langs de getijkreken en op de verlande vloedreken. Vooral de oude duinen, die zich sinds ± 3000 voor Chr. door opstuiving op een aantal evenwijdig lopende, zuidwest-noordoost gerichte strandwallen hadden gevormd, boden gedurende de prehistorie vrijwel continu uitstekende bewoningsmogelijkheden.

Bronstijd

De Bronstijd duurde van 1750—750 voor Chr. en is — evenals de Steentijd — weer te verdelen in een Vroege, Midden en Late Bronstijd.

Heel geleidelijk kwam de invoering van bronzen gereedschappen zoals bijlen, zwaarden, emmers, enzovoorts tot stand.

Import van brons had niet alleen plaats vanuit Wales en Ierland, maar ook vanuit Polen, Tsjecho-Slovakije, Duitsland, enz.

Ook tijdens de Bronstijd woonde men op de hoger gelegen delen: oude duinen, rivierduinen, oeverwallen en verlande getijkreken.

Uit de Vroege Bronstijd is wikkeldraad-aardewerk (± 1600 voor Chr.) gevonden op het Geestje te Monster, aardewerk van de Hilversumcultuur (± 1500— ± 1250 voor Chr.) op het Geestje van Monster en in de Kijkduinestraat te Loosduinen, terwijl ook materiaal uit de Drakesteincultuur is aangetroffen.

Kokerbijl met ribbenversiering uit de late Bronstijd, gevonden te Monster.
(foto: Bol Frequin, Voorburg).

Uit de Vroege Bronstijd stamt de vondst van een bronzen „Vollgrifdolch“, te dateren in de periode van ± 1600 —1400 voor Chr. Dit dolkzwaard bevindt zich in een Berlijns museum. In het De Savornin Lohmanplantsoen is een hiełbijl gevonden uit de periode van ± 1400 —1300, dus Midden Bronstijd.

Uit de Late Bronstijd is bij de Watertoren van Monster een kokerbijl gevonden met ribbenversiering.

IJzertijd

Invoering van ijzer voor de vervaardiging van gereedschappen was een hele verbetering, omdat ijzer een grotere hardheidsgraad heeft. Meer karakteristiek zijn echter de soorten aardewerk, waarvan de namen zijn afgeleid van buitenlandse culturen, genoemd naar de vindplaatsen: Hallstatt, Kalenderberg, La Tène, De Panne, enz.

Het aardewerk is grof en vaak „besmeten“ of voorzien van driekante, vierkante of ronde vrij diepe indrukken.

Niet alleen vanuit het oosten en zuiden, maar ook vanuit het noorden zijn invloeden merkbaar in de vorm van het zogenaamde Ruinen-, Wommels- en streepbandaardewerk.

Aanvankelijk was de bewoning in onze omgeving vooral geconcentreerd op de oeverwallen van de getij-kreken in de klei- en veengebieden; waarschijnlijk gedwongen door wateroverlast week men uit naar de oude duinen op de strandwallen. Het meest bekend zijn de vondsten uit de Broekpolder onder Vlaardingen, maar ook in de omgeving van Loosduinen werden/worden veel vondsten gedaan.

Uit de overgangsfase van Late Bronstijd en Vroege IJzertijd dateert een vuurstenen sikkkel, gevonden aan de Kijkduinsestraat, evenals de vele aardewerkvondsten van het Geestje te Monster.

Vondsten uit de Late IJzertijd zijn aan het daglicht gekomen op het Geestje van Monster.

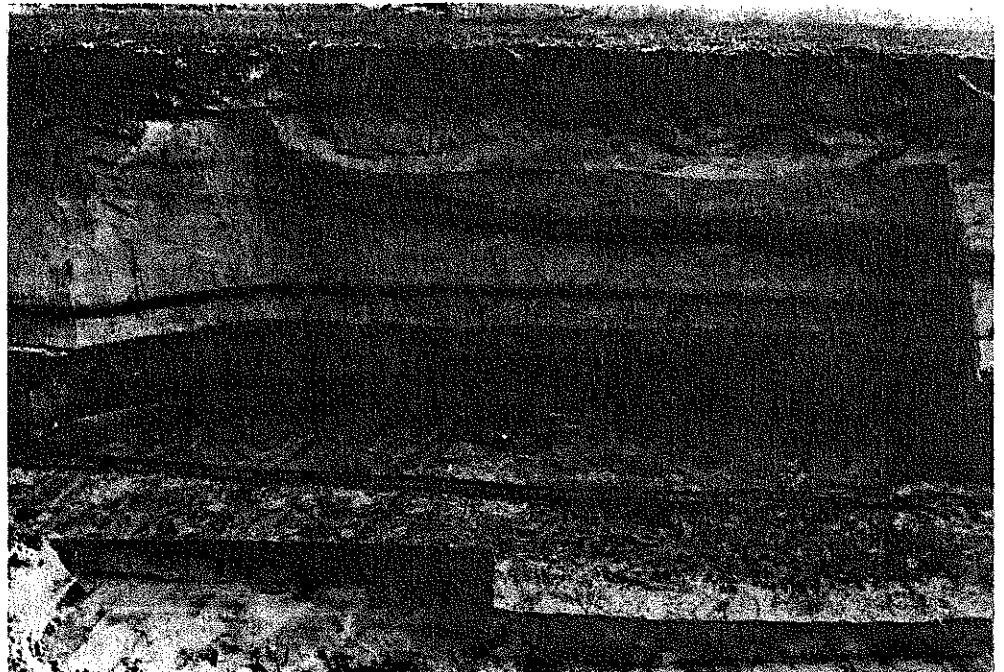
Potje uit de 2e eeuw voor Chr., behorend tot de Late IJzertijd en gevonden te Monster.
(foto: Bol Frequin, Voorburg).

In Ockenburg, aan de Kijkduinsestraat en aan de Laan van Meerdervoort, op het strand in de daar soms blootgewoelde veenlagen, in de Segbroekpolder, in de Escampolder en de Uithofspolder, bij Meer en Bos en op nog wel andere plaatsen, kortom op zoveel plaatsen dat we niet meer kunnen spreken van een spaarzame bewoning. De meest recente IJzertijdvondsten zijn gedaan bij de opgraving van het Huis Polanen aan de Madeweg te Monster.

Profiel van het Geestje te Monster met op het horizontale vlak ploegsporen uit de Bronstijd. Ook in en bij Loosduinen waren/zijn deze profielen op de tweede of derde strandwal te vinden.

(foto: I.P.P., Amsterdam).

BEWONING TEN TIJDE VAN DE ROMEINEN

3

Inleiding

Met het boek „De bello Gallico” — Over de oorlog in Gallië — van Julius Caesar (100—44 voor Chr.) en het boek „Germania” van Tacitus (ca. 55—120 na Chr.) eindigt voor ons land de Prehistorie.

Voor de periode van het Romeinse overwicht — de Pax Romana — is voor onze streek van groot belang (70—270 na Chr.).

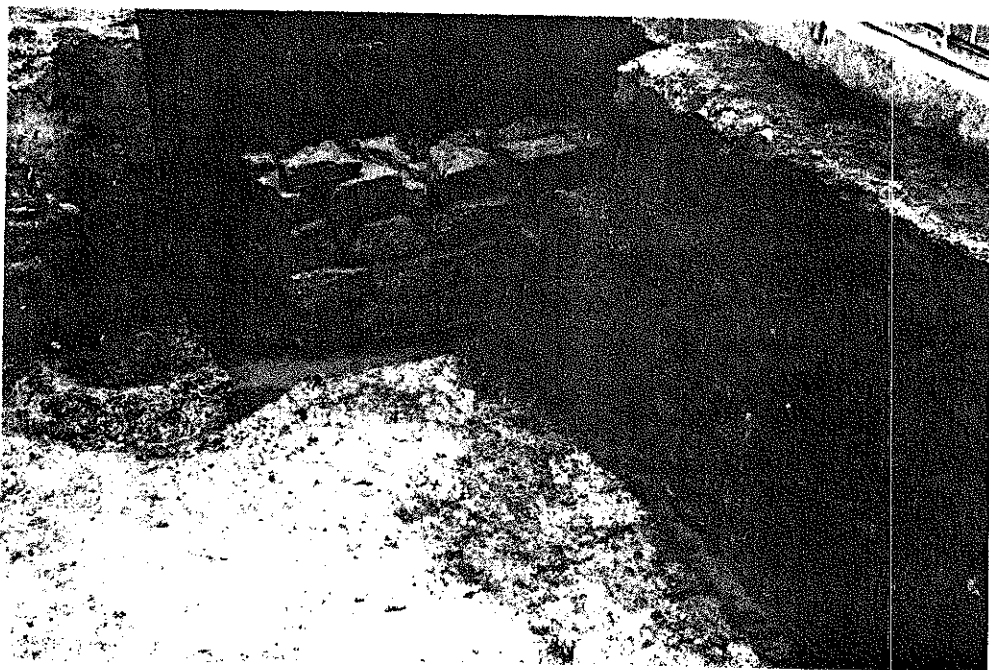
Een zeer dichte bevolking, niet meer alleen op de hooggelegen delen, maar ook vaak voorkomend op het veen en op de klei, heeft zijn sporen overal nagelaten.

Plekken zonder inheems-romeins materiaal beginnen zeldzaam te worden.

Dat geldt ook voor Loosduinen en omgeving.

Hoek van het tufstenen fundament, dat 7 x 15 m groot bleek te zijn.

(foto: R.O.B., Amersfoort).

Om er maar enkele te noemen: Kijkduinsestraat, Segbroekpolder, Ockenburg, Escampolder o.a. aan de Meppelweg, Leugenbrug, Madestein, Madeweg, Oostmadepolder, Meer en Bos.

Befaamd zijn de opgravingen van dr. Holwerda op Arentsburg bij Voorburg, op Ockenburg in Loosduinen en op de Hoogwerf te Naaldwijk in de dertiger jaren.

Meer recent zijn de opgravingen aan de Tubasingel te Rijswijk o.l.v. dr. Bloemers, thans provinciaal archeoloog van Limburg en op de tuin van de heer Van der Voort aan de Wateringseweg te Poeldijk.

De bronzen brief uit Rome

Na een melding door tuinder Van der Voort, die bij het draineren van zijn warenhuis op „zachte beton” was gestoten, kon in het winterhalfjaar 70/71 een onderzoek worden ingesteld onder

leiding van drs. Sarfatij, tot voor kort provinciaal archeoloog voor Zuid-Holland.

Belangrijk toen was het vinden van de hoek van een tufstenen fundament, groot 7 x 15 m met daarin een hete-lucht verwarming, een waterbassin en twee munten, de een geslagen onder Julius Caesar, de ander tijdens het bewind van keizer Galliënus (256—268 na Chr.).

Uniek voor ons land was echter de vondst van een gedeelte van een bronzen brief uit Rome, een zogenaamd militair diploma, waarin werd vermeld dat de zoon van Amandus, Cananefaas, voor zich en de zijnen het romeins burgerrecht verkreeg.

Hij had namelijk, verplicht of vrijwillig, 25 jaar trouw dienst gedaan als militair in het romeinse leger te Dormagen aan de west-oever van de Rijn in West-Duitsland.

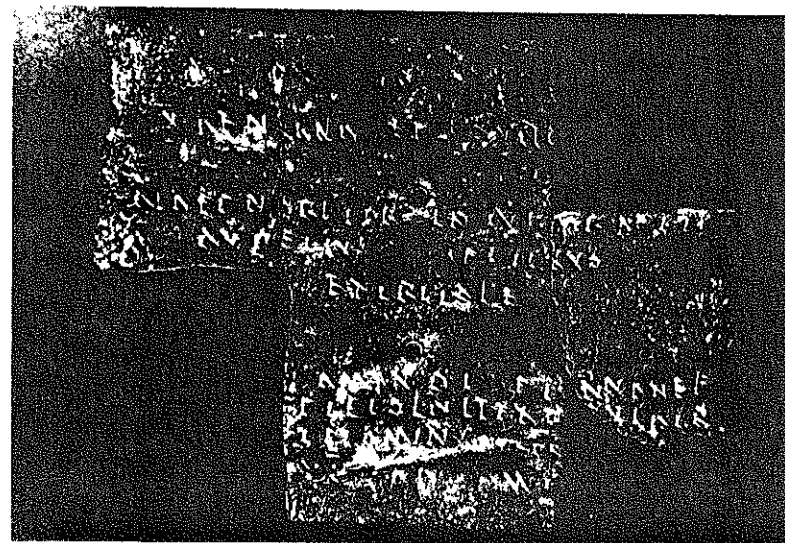
De preciese datering van de brief is (nog) niet bekend, maar moet toch wel gesteld worden omstreeks het midden van de 2e eeuw na Chr. Binnen afzienbare tijd krijgt de bronzen brief uit Rome een (ere)plaats in het Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden; daar is de vondst belangrijk genoeg voor.

Twee romeinse mantelspelden of fibulae uit de 1e—2e eeuw na Chr., gevonden op Vrederust. (foto: Bol Frequin, Voorburg).

Binnenzijde van de bronzen brief — militair diploma — uit Rome, waarin de zoon van Amandus het romeins burgerrecht verkreeg.

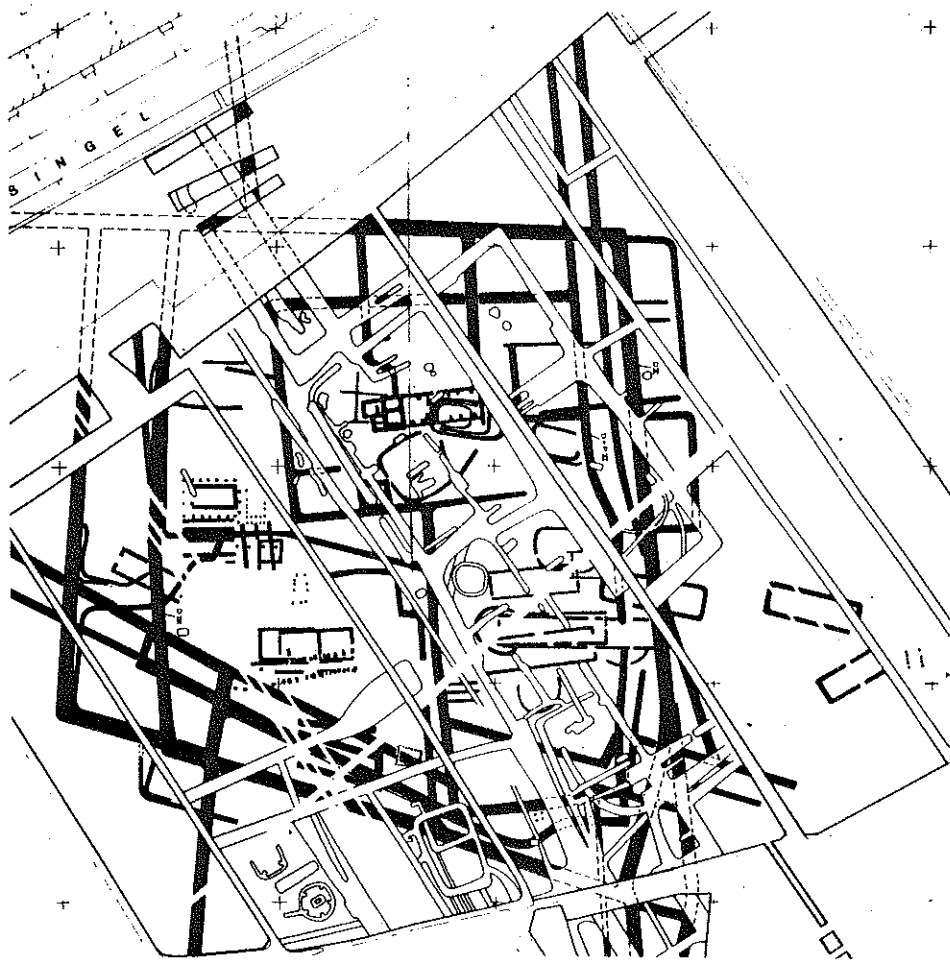
(foto: R.O.B., Amersfoort).

Ook bij deze opgraving werd weer aangetoond, dat de vruchtbare Westlandse klei niet is afgezet direct na de Romeinse periode, maar pas in de twaalfde eeuw, omdat tussen het inheems-romeinse schervenmateriaal ook scherven voorkomen uit de elfde en twaalfde eeuw in de vorm van Pingsdorf en Paffrath aardewerk.

Overzicht van het verkavelingssysteem van een sterk geromaniseerde agrarische nederzetting op de Bult te Rijswijk.

(uit: Eine Siedlung der Cananefaten, Bloemers - R.O.B., Amersfoort).

De Bult te Rijswijk

In de jaren 1967, 1968 en 1969 zijn door dr. Bloemers en zijn helpers bij een systematisch onderzoek aan de Tubasingel te Rijswijk belangrijke gegevens aan het licht gekomen, vooral op agrarisch gebied. Een eenvoudig fries boerderijtje bleek daar uitgegroeid te zijn tot een sterk geromaniseerd-agrarische nederzetting.

De met sloten omgeven stukken land zijn in gebruik geweest als akkerland; het vee graasde waarschijnlijk op minder vruchtbare gronden.

GETIJKREKEN, BEDIJKINGEN EN AFWATERING 4

Getijkreken

In het veenlandschap achter de strandwallen zorgden brede en ondiepe veenkreeken voor de afvoer van het overtollige hemelwater naar Rijn of Maas.

Door het stijgen van de zeespiegel werden de veenkreeken machtige, diepe getij-geulen, zoals bijvoorbeeld de Oer-Gantel.

Na elkaar zijn diverse getijkreek-systemen, die moeilijk te ontwarren zijn, tot ontwikkeling gekomen.

Mevrouw Edelman-Vlam heeft een geulencarta van het Westland getekend, waarbij alle systemen min of meer als een geheel te zien zijn.

Ir. Van Liere heeft voor zijn proefschrift „De bodemgesteldheid van het Westland” (1948) een kaart gemaakt met daarop de laat-middel-eeuwse getijkreken, hoewel er ook latere staan ingetekend.

Op de kaart van Van Liere staan aangegeven de Booma, het Gantelsysteem (Grote Gantel, Kleine Gantel, Grote Rijt, Kleine Rijt), het Leesysteem (Brede Lee, Vliet onder Naaldwijk, Wollebrand en Kromme Zweth), de Scheede in de Oucampspolder, de Gaag of Spartel onder Maasland, de Vlaarding(se Vaart), enz. In 1979 is de Rijks Geologische Dienst te Haarlem uitgekomen met kaartblad 37 W (Rotterdam West) en de toelichting daarop.

Op de verschillende kaartbladen staan de diverse vloedkreeksystemen afzonderlijk weergegeven, terwijl ze in de toelichting nader besproken worden.

Booma-bedijking

Misschien mag de bedijking van de Booma, gelegen tussen Loosduinen en Monster, wel de oudste van het Westland genoemd worden, ook al is de datering ervan tot nu toe niet mogelijk gebleken. Zekerheid komt er pas met de aanleg van de Grote Maasdijk, die van omstreeks 1238 is. Alle bedijkingen noordwaarts daarvan zijn van vroeger datum.

Vrij lang zijn de bestaande oeverwallen van grofzandig materiaal benut als uitgangspunt voor de aanleg van een aanvankelijk nog lage bedijking. Eerst zullen de stroomgaten gedicht zijn, daarna werd de bovenkruin afgevlakt of opgevuld tot er een voor die tijd aanvaardbaar niveau ontstond.

Aan de luwe zijde, dus aan de binnenkant van de Madepolder uit gezien, kwam onder aan de voet van de dijk de weg te liggen; hier de tot voor kort oorspronkelijke Madeweg, die eertijds — voor de aanleg van de Nieuweweg tegen het midden van de Gouden Eeuw — niet met een bocht naar de Leugenbrug liep, maar door het Zwarte Poldertje om een eindje voorbij de korenmol op de Lozerlaan uit te komen. Dit gedeelte van de vroegere Lozer- of Loosduinerlaan heet nu Margaretha van Hennenbergweg.

Het eerste gedeelte van de Madepolderweg heette vroeger Groeneweg, een doodlopende weg dus, die toegang gaf tot de landerijen gelegen in de Uithofspolder of de Dijkpolder. Op calamiteiten na, was er veiligheid voor het jacht- en visgebied en ontstonden er mogelijkheden voor ontginning, voorzover dat al niet eerder gebeurd was.

Waarschijnlijk moeten we stellen, dat de bedijkingen niet zozeer bedoeld waren om land te winnen, maar veeleer om land te behouden: ontgonnen land, dat bedreigd werd door de steeds hoger wordende stand van het zee- en rivierwater.

Met het verhaal van de Noord-Boomadijk is de bedijking van Loosduinen nog niet af.

Op blad 3 en 8 van het Kaartboek van Delfland van de gebroeders Kruikius (1712) staan in de Uithofspolder de namen genoemd van de „Noort Lozerdijk” en de „Zuyt Lozerdijk” op plaatsen, waar geen dijkzate of dijklichaam te bekennen valt.

Bedijking van de Gantel

De bedijking van een getijkreek werd uitgevoerd in twee duidelijk te onderscheiden fasen: a lengtebedijkingen, en b dwarsbedijkingen.

De lengtebedijkingen kunnen een dubbel doel hebben: enerzijds het veilig stellen van een woongebied zoals Loosduinen, Monster, Naaldwijk, en anderzijds het „temmen” van een actieve getijgeul.

Aan de eerste zienswijze dient wel de voorkeur gegeven te worden.

De Noord-Ganteldijk is aangelegd van het hooggelegen Monster, over Poeldijk in de richting van Wateringen, waardoor het gebied van de Dijkpolder beveiligd was.

De Zuid-Ganteldijk liep van de Hoge Geest onder Naaldwijk, door de Bospolder, over de Dijkstraat, Endeldijk en Mariëndijk te Honselersdijk schuin naar Kwintseul en vandaar naar Wateringen. Hierdoor was het gebied van Naaldwijk beschermd tegen het hoge vloedwater in de Gantel.

De eerste dwarsbedijking van de Gantel, door Kruikius in 1712 genoemd de „Oude Hooge Dijk”, is nog terug te vinden in het stukje Korte Noordweg nabij de Oude Tol tussen Poeldijk en Wateringen.

Het afgedamde stuk Gantel werd stilstaand water, poel genaamd, dat nu nog terug te vinden is in de Vliet aan de noordkant van het Oosteinde te Wateringen.

Nu was ook het gebied van Wateringen veilig. De tweede dwarsbedijking werd gevormd door de Zwartendijk, waardoor de poel van Poeldijk ontstond. De huidige Bospolder en het gebied tussen Poeldijk en Honselersdijk konden (opnieuw) in gebruik worden genomen.

Verschillende malen is de Noord-Ganteldijk — de huidige provinciale weg tussen Monster en Wateringen ligt grotendeels ook aan de binnenzijde van die dijk — doorgebroken. Onder andere is dat het geval geweest ter hoogte van de Musschenheul tussen Monster en Poeldijk en minstens twee maal in het dorp Poeldijk zelf; de huidige bochten in de weg geven die plaatsen aan.

Dat de weg aan de binnenzijde, aan de luwe zijde, werd aangelegd is nog heel duidelijk te

zien op de Wateringseweg onder Poeldijk, waar de oude (en nieuwe) huizen op het oude dijklichaam staan, heel wat hoger dan het niveau van de weg.

Met de Zwartendijk ontstond een korte verbinding tussen Monster en Naaldwijk.

Lee-bedijkingen

Ook bij de Lee-bedijkingen is sprake van het systeem van lengtebedijkingen en dwarsbedijkingen.

Als het vroegere dorp De Lier inderdaad bij Westerlee gelegen heeft en als het is weggevaagd bij de zware overstromingen van 1163, dan moeten alle bedijkingen tot en met de Oude Dijk toe van vóór die tijd zijn.

De Noord-Leedijk liep van de zandrug van Naaldwijk over de hoge strook, waar nu het Zwethkanaal ligt, naar de Noordlierweg, die op zich de bedijking vormde van de Groeneveldse Polder, de laatste van een reeks hoefijzervormige bedijkingen vanuit Delft.

De Zuid-Leedijk is een bedijking vanuit Maasland; eerst de Nolweg, de Oucampseweg en de Burgerdijkseweg — later de Hoogweg, de Hoofdstraat en de Oostbuurtseweg die in het land nog een heel eind doorloopt, zelfs voorbij de Monstersewatering.

De drie eerstgenoemde wegen vormen nog altijd de grens tussen Maasland en De Lier, terwijl de drie laatstgenoemde binnen de gemeente De Lier liggen.

De eerste dwarsbedijking van de Lee is gelegen bij de Lierhand, even buiten De Lier aan de weg naar Delft.

Feitelijk dient het bedijkingspatroon daar bewaard te blijven: het is uniek.

De tweede dwarsbedijking van de Lee werd gevormd door de Oude Dijk, ook wel genaamd de Aertsdijk, beginnend bij de Nolweg/Oucampseweg, dan het Sint Jorispad onder Naaldwijk en vanaf de bocht daarin regelrecht naar de Opstalweg. Ook hier weer verschillende doorbraken; het Galgepad, de Galgeweg, de Lee-weg en de Hoefweg kunnen dan ook als inlagedijken gezien worden.

Met de Oude Dijk was de verbinding van de bedijking Monster/Naaldwijk en die van Vlaardingen/Maasland tot stand gekomen.

Bedijking van 's-Gravenzande

Waarschijnlijk al voor de vestiging van het Grafelijk Hof te 's-Gravenzande zal de noodzaak van bedijking aanwezig zijn geweest.

De oudste bedijking was die van het Oude Land en deze hoefijzervormige bedijking liep via de Naaldwijkseweg tot aan ongeveer het benzinestation tussen Heenweg en Waalbrug en vandaar weer in noordelijke richting langs de vroegere Poel, een oude Maasarm.

Deze Maasarm heette de Hey, vandaar de namen Heimond aan het Sint Jorispad te Naaldwijk en Ter Heijde, het oude vissersdorp. Het grafelijke gebied was gelegen tussen de Hoflaan en de Zijtwende, waaruit door verbasering het woord Zuidwind is ontstaan.

In deze hoefijzervormige bedijking is minstens één doorbraak ontstaan, waarnaar de latere buitenplaats Dijckerwaal is genoemd. Ook de Waalbrug tussen 's-Gravenzande en Naaldwijk dankt aan deze doorbraak zijn naam.

De Grote Maasdijk

De aanleg van de Grote Maasdijk kan gesteld worden in of kort voor het jaar 1238, gezien een oorkonde, uitgegeven door graaf Willem II ten behoeve van zijn moeder gravin Machteld. Vier jaar later wordt door de bisschop van Utrecht bepaald, dat de bewoners van het pas bedijkte land, het Nieuwe Land geheten, zullen behoren tot de parochie van 's-Gravenzande. De Grote Maasdijk liep vanaf het begin van de Nolweg tot aan de duinen. Mogelijk, dat de Zijdijk en de Zanddijk gezien kunnen worden als een inlagedijk, die dan dienst gedaan heeft tot 1322 als het Noorlant opnieuw wordt bedijkt.

Overige bedijkingen

De Nieuwlandse Polder is bedijkt in 1421, de Oranjepolder kreeg zijn definitieve vorm in 1644 terwijl de Bonnenpolders pas in 1777 aan de beurt waren.

Afwatering

Met het afsluiten van de Gantel door de eerste en de tweede dwarsbedijking in deze getijkreek, was er ook een einde gekomen aan de natuurlijke waterlozing van de gebieden, gelegen achter de duinen.

Min of meer van noordoost naar zuidwest was langs de hoflanden van Delft de Zweth gegraven, waarbij gebruik gemaakt werd van oude vloedkreekgedeelten.

De Zweth mondde uit in het toen nog niet bedijkte deel van de Lee-bedding via de Kromme Zweth.

Vanuit het gebied van Naaldwijk en Honselersdijk werd de Striip gegraven.

Monster had een eigen sluis(je) maar voor de afvoer van het overtollige water van Loosduinen werd de Wennetjessloot gegraven, die via de Hollewating en de Langewating een verbinding kreeg met de Zweth.

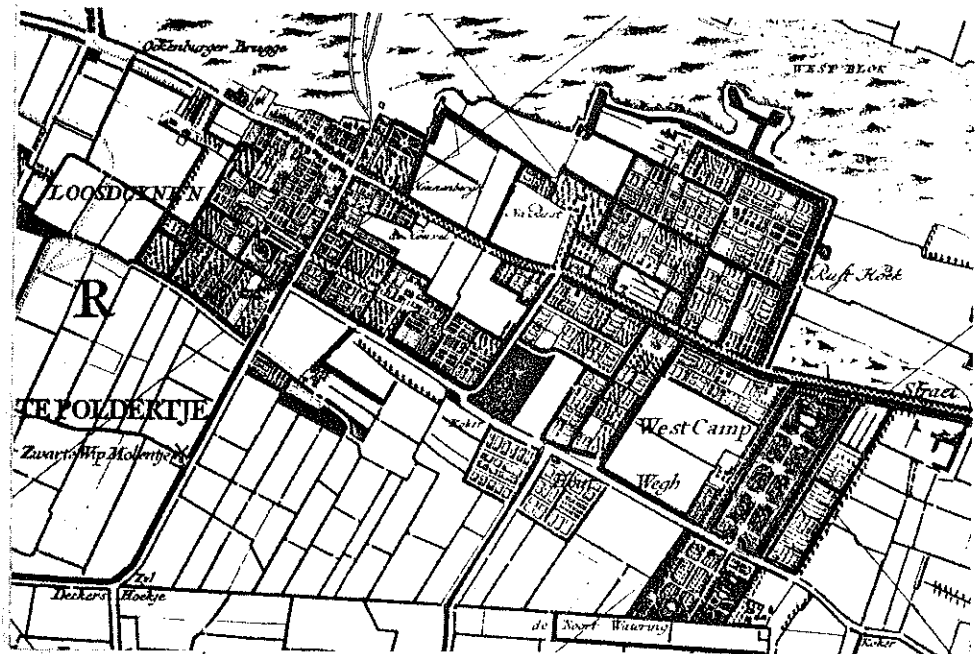
De Wennetjessloot heette eertijds Wendekijnsloot en een hol(l)ewating is een gegraven water tussen twee vloedkreekggebieden.

Ook het gebied van Den Haag kreeg zo'n verbinding met de Zweth middels Laak, Striip en Korte Wating (Reijerswating).

Met de tweede dwarsbedijking van de Lee, de Oude Dijk kwam er een eind aan deze waterlozing en werd er verbinding gezocht met een derde vloedkreekggebied, dat van de Vlaarding, die vergraven was met Vlaardingse Vaart.

Vanuit een „voersloot”, lopend van de Zweth naar het kasteel Groeneveld, werd de Monstersewatering gegraven naar de Zijde, die bij Schipluiden in de Vlaardingse Vaart uitkwam. Op het einde daarvan werd het water door de sluisen van Vlaardingen geloosd op de rivier. Later is een kortere verbinding gegraven via de Maaslandse Vlieten, die het water naar de sluisen van Maassluis (eertijds Maaslandsluis) brachten.

Niet zonder reden heetten deze sluisen de Monsterse en de Wateringse sluis, omdat Monster (en ook Loosduinen en Wateringen) hadden mee te betalen in aanleg en onderhoud.

Fragment van het derde blad uit het Kaartboek van Delfland van de gebroeders Kruikius (1712).

Inleiding

Op het derde blad van het Kaartboek van Delfland van de gebroeders Kruikius (1712) zijn in Loosduinen nog vier elementen terug te vinden, die herinneren aan het grafelijk bezit aldaar.

Het zijn:

- „den Heuvel”,
- de abdijkerk en omgeving,
- de Hennenberg, en
- een boerderij, die later „de Heuvel” of „het Heuveltje” wordt genoemd.

In Loosduinen zelf heeft geen ander kasteel gestaan, wel verschillende versterkte huizen in zijn omgeving: Madestein, Polanen tussen Monster en Poeldijk, Arckelstein in de Dijkpolder en het Huis ter Horst, even ten zuiden van de Gantel in Poeldijk.

De motte van Loosduinen

Een motte is een kunstmatige soms steile heuvel binnen één of meer grachten, opgeworpen ter verdediging en daartoe voorzien van een gebouw in hout of steen opgetrokken. Mottes zijn veelvuldig in gebruik geweest in de elfde en twaalfde eeuw en in onze omgeving, vooral tussen Vlaardingen en Delft, zijn er tientallen te vinden geweest.

Over de bouw, de inrichting en hun betekenis geeft het tapijt van Bayeux (Noord-Frankrijk) veel informatie. Het tapijt, ruim 70 m lang en ongeveer 50 cm hoog, is gemaakt van wol op linnen en geeft de geschiedenis weer van de inval van Willem de Veroveraar, hertog van Normandië, in Engeland en de dood van koning Harold tijdens de slag bij Hastings op 14 oktober 1066.

De motte van Loosduinen wordt door Kruikius

summier aangegeven en voorzien van de naam „den Heuvel”. Elders is sprake van de „groene berch”, de „bergweij”, groot 2 morgen en 2 hond, enz.

Afbeeldingen van de motte zijn ook te vinden in het Kaartboek van de Abdij van Loosduinen, terwijl zij ook gedeeltelijk voorkomt op een ets van A. Zeeman, vervaardigd omstreeks het jaar 1730.

Als de situering van de motte bij Kruikius de juiste is, moet zij gelegen hebben iets ten westen van de huidige Emmastraat.

Boerderij „De Heuvel”

Bij een motte behoorde, eveneens door een of meer grachten omgeven, een „voorburch”, een verdedigbaar erf, waar woonhuizen, stallen, enz. stonden.

De vraag of de vroegere boerderij „De Heuvel”, waar in 1927 het vierde gebouw van de Loosduinse Groentenveiling verrees, de plaats is geweest van de behuizing behorend bij de motte kan moeilijk bevestigend beantwoord worden. De afstand is dan te groot.

De abdijkerk en omgeving

Floris IV en Machteld van Brabant bestemmen een gedeelte van hun bezit voor de vestiging van een klooster.

Daartoe behoorden de kapel, een huis, een boomgaard en wat land.

In deze kapel was in 1186 het huwelijk gesloten tussen de latere Dirk VII, graaf van Holland en Aleid van Kleef; mogelijk ook al het huwelijk van Dirk VI en Sophia van Rheineck (1136), die op de grafelijke hof van Loosduinen hun bruiloft gevierd zouden hebben.

Verondersteld mag worden, dat de latere abdij daar ter plaatse gebouwd is en dan rijst de vraag of we met de grafelijke kapel in het centrum of aan de rand van het grafelijke gebied zitten.

In een doctoraal-scriptie geeft A. J. van der Valk het grafelijk domeinbezit aan voorzover gelegen in het ambacht Monster. Het beslaat een oppervlakte van de Monstseweg tot voorbij de Nieuweweg ter breedte van de afstand tussen Wennenjessloot en de (oude) Lozerlaan.

De Hennenberg (?) een oude pentekening, die zich bevindt in het Haags Gemeente-archief.

Tot nu toe is het grafelijk bezit in het vroegere Eikenduins gedeelte van Loosduinen nog niet bestudeerd, althans niet in die mate dat met zekerheid conclusies te trekken zijn.

De Hennenberg

Op één afbeelding na, wordt op deze plaats nu eens niet ingegaan op de legende van Margaretha van de Hennenberg en haar vele, vele kindertjes, ook al gaat het verhaal terug tot in de tijd van de „Kronyk van Holland”, geschreven tussen 1349 en 1356.

Tot op de dag van vandaag moet de Hennenberg — en de oudere Loosduiners weten dat nog wel — gezocht worden aan de noordzijde van de Hoofdstraat. Daar stond, nog niet zo heel lang geleden een pand met boven de toegangsdeur de naam Hennenberg. Ook het Kaartboek van Kruikius geeft daar de plaats van de Hennenberg aan.

Margaretha, de jongste dochter van Floris IV en Machteld van Brabant, geboren in 1234/35 na de gewelddadige dood van haar vader,

huwde vóór 12 juli 1249 met de latere graaf Herman I van Hennenberg, die tien jaar ouder was.

Herman van Hennenberg was de zoon van Poppo, graaf van Hennenberg en Jutta van Thüringen. Hun stamslot bevond/bevondt zich ten oosten van Bad Königshafen, direct aan gene zijde van de grens met de DDR (Meiningen).

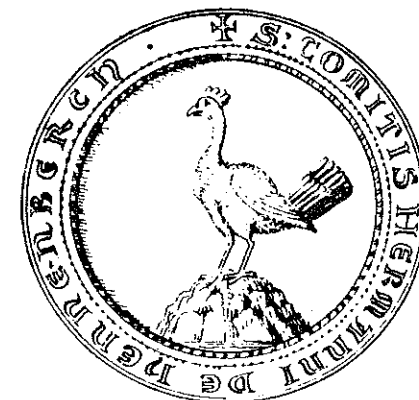
Bij gelegenheid van hun huwelijk schonk haar broer, graaf Willem II, hun de inkomsten uit de tollens van Ammers en Geervliet.

Om politieke redenen keert Margaretha in 1277 naar Loosduinen terug om kort daarna te bevallen van een tweeling, wat dan de aanleiding zou zijn geworden voor de befaamde legende. Bij haar dood op 26 maart 1277 in de infirmerie (ziekenafdeling) of het gastenverblijf van de abdij, was Floris V aanwezig. Zij werd begraven in de abijkerk tegen de noordmuur.

Haar man verkocht in 1281 de tollens van Ammers en Geervliet, huwde in 1283 voor de tweede maal met Catharina van Hesseburg en kwam zelf op 18 december 1290 te overlijden.

Na haar dood in 1277 waren er nog twee kinderen van Herman en Margaretha in leven: Poppe en Jutta van de Hennenberg. Poppe

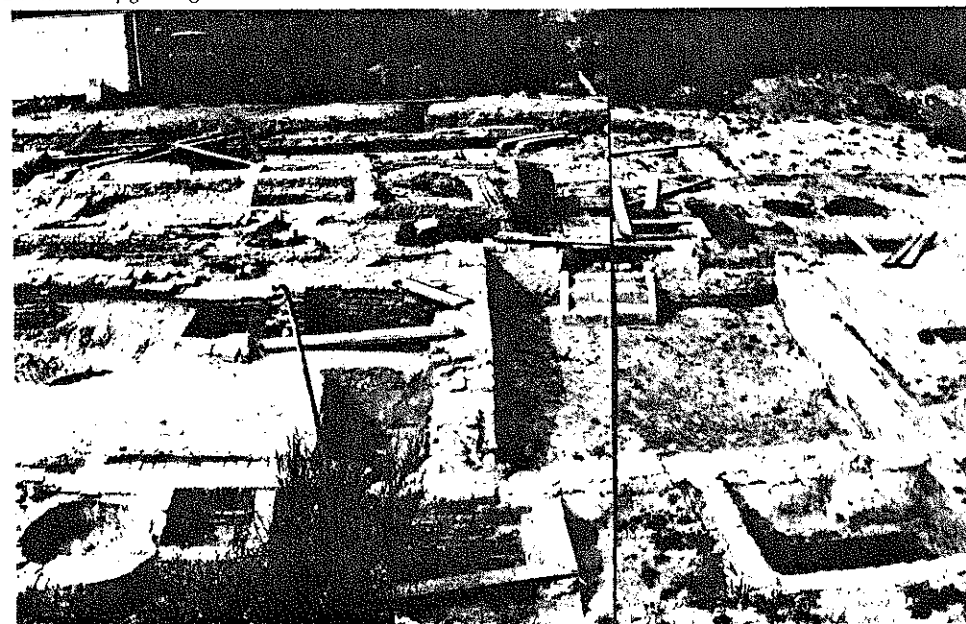
erfde de goederen en rechten van zijn moeder, wat in 1282 door graaf Floris V bevestigd werd.

Zegels van gravin Margarethe en graaf Herman van de Hennenberg naar een verloren gegaan origineel getekend door K. van Alkemade.

Madestein

Overzicht opgraving Madestein in 1973. (foto: Fr. Simonis)

Bij de realisering van het tuinbouwcomplex Madestein is de oude boerderij Madestein, laatstelijk bewoond door de familie Vreugdenhil, afgebroken. Bij die afbraak werden kloostermoppen gevondert, wat de aanleiding was tot een opgraving door een vijftal mensen van de AWN, met medewerking van de ROB te Amersfoort, de gemeente Den Haag, de Plantsoendienst en de Heidemaatschappij.

Blootgelegd konden worden de fundamenten van een „Stenen Kamer” met een muurdikte van gemiddeld 65 cm, bestaande uit kloostermoppen in het formaat 32 x 16 x 8, dezelfde als die van de abdijkerk, zodat de bouw gesteld kan worden op de tweede helft van de dertiende eeuw.

De muren van de Stenen Kamer waren slechts 65 cm dik en grachten ontbraken, zodat de verdedigbaarheid van het huis niet al te groot zal zijn geweest.

De afmetingen van 6,5 bij 6 m zijn ook al niet zo heel bijzonder.

Veel groter was de aanbouw in de vijftiende eeuw, een Grote Zaal van 10 bij 9 m.

Daarna zijn allerlei verbouwingen tot stand gekomen, zodat een wirwar van fundamenten en fundamentjes werd teruggevonden. Diverse malen is de behuizing dan ook van aard veranderd: adellijk huis, boerderij, buitenplaats, weer boerderij.

Er zijn zelfs V-2's afgeschoten.

Ondanks de vele waterputten en beerputten was de hoeveelheid vondsten niet zo talrijk, maar wel bijzonder.

Tot de Late Middeleeuwen behoren de vondsten aan kogelpot, vroeg steengoed en blauwgrijs, Sieburgaardewerk en ongeglazuurd en geglazuurd rood/bruin. Enkele spinklosjes, een vuurbok (braadspit) en een bewerkte kloostermop maken het beeld al volledig.

Opmerkelijker zijn de vondsten behorend tot de Vlaardingen Cultuur en te dateren rond 2200 voor Chr. Hiertoe behoorden een stuk van een vuurstenen bijl en een randfragment van een vrij grote pot. Woonsporen zijn er niet gevonden, wel diep onder de fundamenten, zo'n anderhalve meter onder het maaiveld, een aantal vuursteenfragmenten.

Tot de bewoners van Madestein in de Late Middeleeuwen kunnen gerekend worden:

Hugo Coenraadszn (heer) van Monster, die tot eind 1268 het patronaatsrecht van de kerk van Monster bezat;

Jan van den Camp, die in 1345 wordt genoemd; Coenraet uten Kampe, die Madestein in 1390 van de graaf in leen ontvangt;

Aern(ou)t uten Campe, die in 1420 zijn vader opvolgt en schout van Monster was, en Engbrecht Aerntszn uten Campe, die Madestein in bezit heeft van 1464 tot 1489.

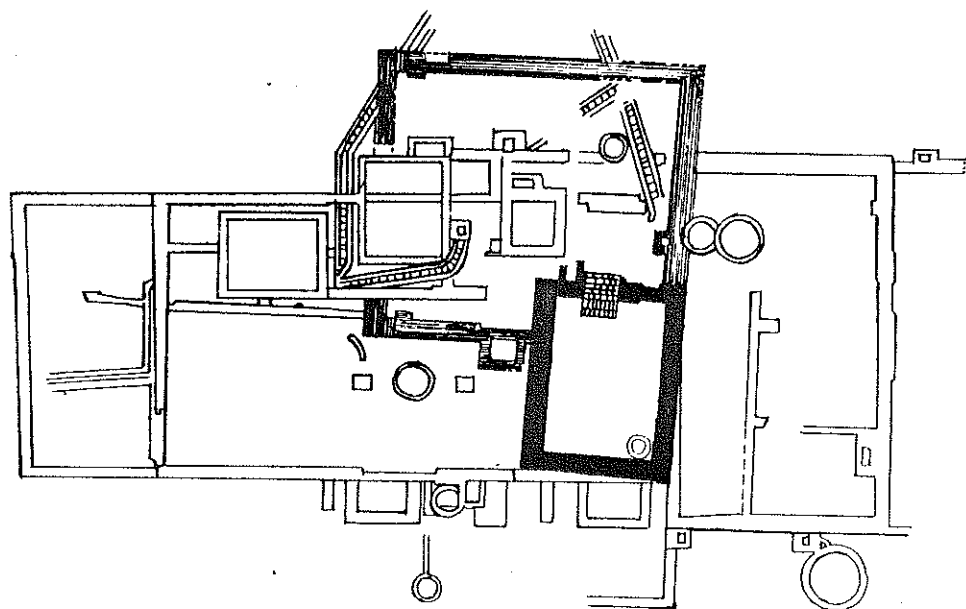
Als bezitters van de buitenplaats Madestein worden genoemd de familie Ruijsch, Paets en Schiefbaan Hovius.

Over Madestein is nog heel wat archiefwerk te verrichten aler de volledige geschiedenis ervan te schrijven valt.

Het archeologische onderzoek wordt dit jaar nog met het opstellen van het eindrapport afgerond.

Opgravingstekening van Madestein, met in zwart het fundament van de „Stenen Kamer” en gearceerd het fundament van de „Grote Zaal”.

(tek.: Fr. Simonis)

Inleiding

Met het boekje „Zeven en een halve eeuw Abdijkerk Loosduinen”, waarin o.a. twee zeer lezenswaardige artikelen van ds. W. E. den Hertog, respectievelijk over de Abdij en de Legende van de Hennenberg en een samenvatting van het restauratieverslag van architect Ph. J. W. C. Bolt, is het een wat netelige zaak dieper in te gaan op de geschiedenis van de Abdij, temeer ook daar ds. Den Hertog het plan heeft zijn gedegen studie over de abdij in een omvangrijk boekwerk af te ronden.

Omdat de vroegere Abdij en Loosduinen onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en het ongepast lijkt in dit boekje aan de geschiedenis van de abdij voorbij te gaan, wordt slechts een drietal punten wat nader toegelicht, te weten de stichters van de abdij, de abdij als bedrijf en de abdijkerk als grafplaats voor leden van de grafelijke familie.

De stichters van de Abdij

Overbekend is dat graaf Floris IV en Machteld van Brabant, grootouders van graaf Floris V, omstreeks 1230 de stichters zijn geweest van een vrouwenklooster op hun landgoed te Loosduinen.

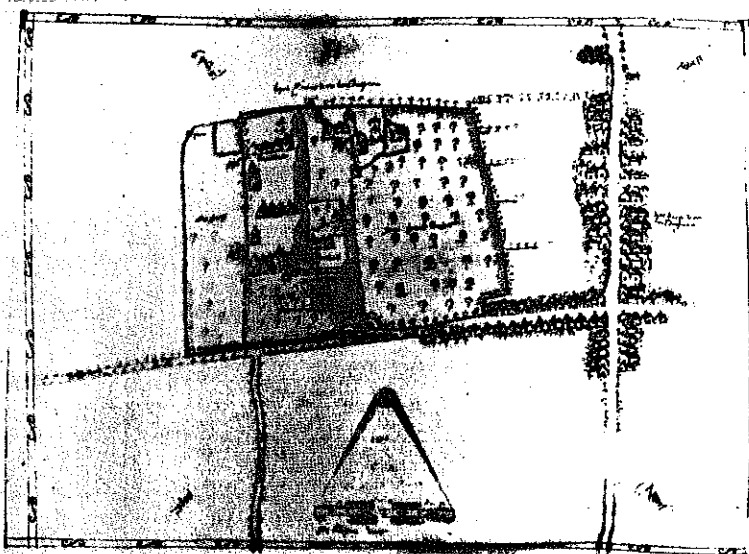
Floris IV, geboren op 24 juni 1210, was de oudste zoon van graaf Willem I, die in 1203 zijn broer Dirk VII opvolgde nadat deze te Dordrecht was overleden en van Aleida van Gelre. Hij had twee broers: Otto, elect (verkozen bisschop) van Utrecht, die zich pas vier jaar voor zijn dood (1249) tot bisschop liet wijden, en Willem, nog voogd voor graaf Willem II tot ook hij in een toernooi wordt gedood (1238).

Floris IV had ook twee zussen: Richardis, die de abdij Koningsveld bij Delft stichtte en Ada, die eerst non en later abdis was in het klooster van Benedictijnerzusters te Rijnsburg bij Leiden.

Machteld van Brabant was de dochter van Hendrik I, hertog van Brabant en van Machteld van Boulogne.

Het abdijcomplex te Loosduinen, getekend in 1572 door Jan Coenraadszn.

(Kaartboek van Loosduinen, ARA te 's-Gravenhage)

Een broer van haar, de latere hertog Hendrik II van Brabant, trouwde met Sophie van Thüringen, die een dochter was van Lodewijk IV van Thüringen en Elisabeth van Hongarije, bekend als de heilige van het rozenwonder.

Van deze Elisabeth zijn de twee Mariabeelden afkomstig, waarvan Machteld er één schenkt aan de door haar gestichte parochiekerk van 's-Gravenzande (1238).

Machteld van Brabant zelf trouwde eind november 1212 voor de eerste maal met Hendrik II van de Palts, die echter op 25 of 26 april 1214 overleed, nog geen of nauwelijks twintig jaar oud.

Nog in hetzelfde jaar, op 5 november 1214, verloofde Machteld van Brabant zich met Floris IV, waarmede ze in elk geval vóór 6 december 1224 getrouwd is.

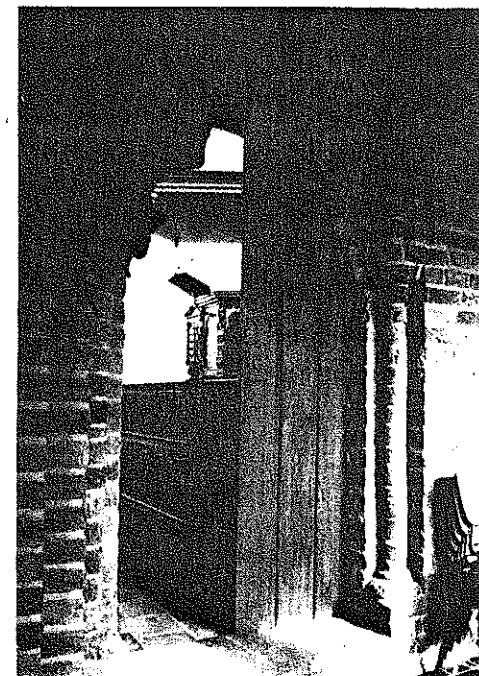
Het echtpaar Floris IV en Machteld van Brabant had 5 kinderen, 2 jongens en 3 meisjes.

De twee jongens waren: Willem II, later Rooms-koning en de vader van graaf Floris V, en Floris de Voogd, gedood in een steekspel te Antwerpen op 26 maart 1258.

De drie meisjes waren: Aleida, die met Jan I van Henegouwen trouwde; Margaretha, die vóór 12 juli 1249 in het huwelijk trad met Herman I, graaf van Hennenberg en tenslotte nog een Machteld, die waarschijnlijk jong gestorven is.

Floris IV werd op 19 juli 1234 vermoord tijdens een toernooi in Noord-Frankrijk en begraven in de abdijkerk van Rijnsburg. Onderzoek van het skelet van Floris IV heeft aangetoond dat hij omgebracht is door middel van een toernooilans, waarvan de tweede stoot dodelijk bleek te zijn geweest.

Machteld van Brabant bleef wonen op de hof van 's-Gravenzande, bedacht de samen met haar man gestichte abdij met vele goederen en stichtte in 's-Gravenzande een parochiekerk, een bagijnhof (het oudste van Nederland) en een gasthuis. Zij stierf op 22 december 1267 en werd te Loosduinen in het koor van de abdijkerk begraven, vlak bij het graf van haar kleinkind Herman, het op 23 oktober 1250 overleden zoontje van haar dochter Margaretha.

Het voorste en oudste poortje, dat vanuit de kloostergang toegang gaf tot de koorruimte van de abdijkerk. Het is opgebouwd uit tufsteen en zeer fraai geprofileerde baksteen.

(dia: Cees Meijer, Veendam)

De abdij als bedrijf

Het totale grondbezit van de abdij kon gesteld worden op 870 morgen (bijna 750 ha); ongeveer 700 morgen daarvan waren gelegen in Monster- en in Haagambacht.

Om de abdij zelf lag 95 morgen (ruim 80 ha). Vergelegen landerijen waren samengevoegd tot uithoven, waarover een rentmeester het beheer voerde. Voorbeelden daarvan zijn de uithof in de Dijkpolder nabij Poeldijk en de uithof gelegen aan de Mariëndijk tussen Kwintshoul en Honselersdijk.

De opbrengsten van al deze landerijen kwamen als huur of pacht in geld binnen, hoewel be-

talingen ook wel in natura werden voldaan. Binnen het abdijterrein waren verschillende bedrijven ondergebracht: een brouwerij (het befaamde cisterciënserbier), een boerderij, een hof, waarin naar alle waarschijnlijkheid kruiden werden geteeld, de grote boomgaard, de conventsboomgaard en de geest, een afgegraven stuk grond, mogelijk in gebruik voor de teelt van groenten.

Voor een gemeenschap van in de bloeitijd van de abdij zeker honderd mensen was heel wat nodig en voor het allergrootste deel werd dat in eigen beheer verzorgd.

Tot de bevolking van de abdij behoorden niet alleen de koorzusters, maar ook de lekezusters, het personeel, proveniers — die zich voor hun oude dag hadden ingekocht — en scholieren. Aan het hoofd van de abdij stond de abdis, daarin bijgestaan door de priorin, een sub-priorin, een kosteres, een kelderse(se), enz. De geestelijken, die dienst deden in de abdijkerk waren (meestal) niet in het klooster ondergebracht.

Op de boerderij, waar koeien, varkens, schapen, paarden, kippen en kapoenen werden gehouden, waren somtijds wel tien mensen aan het werk. Voor het ambachtelijke werk had de abdij de beschikking over timmertlieden, een schoenmaker, een bakker, een slager, enz. De voorspoedige ontwikkeling, die de abdij doormaakte in de dertiende en veertiende eeuw, werd gevolgd door ongunstige tijden in de vijftiende en zestiende eeuw.

Het erfrecht van de kloosterlingen en het grondbezit werden besnoeid, er moest meebetaald worden aan verschillende belastingen en ook de teruglopende economische toestanden van die dagen lieten de abdij niet ongemoeid, zodat in 1563 moest worden vastgesteld dat de abdij behoeftig was.

Daarin zal zeker ook de crisis in het geestelijke leven een belangrijke rol gespeeld hebben.

De abdijkerk als grafplaats

De graven, vooral die uit het Hollandse Huis, hebben zich beijverd in de stichting van verschillende kloosters.

Met name kunnen genoemd worden de Abdij van Egmond, de Abdij van Rijnsburg, gesticht door Petronilla van Lotharingen, echtgenote van Floris II en de Abdij van Loosduinen.

Voor deze grafelijke activiteiten kunnen heel verschillende redenen worden aangevoerd.

Eén ervan is het beschikken over een waardige begraafplaats voor de overleden familieleden. Direct daarmee annex was de wel heel bijzondere gelegenheid de kloostergemeenschap te laten bidden voor de zielrust van de gestorvenen.

Bekend uit testamenten zijn de „jaargetijden“, de „zielemissen“: eucharistievieringen op de jaarlijkse herdenkingsdagen van het overlijden, die gelezen of gezongen werden.

In de Abdij van Rijnsburg liggen de meeste leden van het Hollandse Huis in de kloosterkerk begraven.

Doordat de kerk bij herbouw sterk ingekort werd, kwamen de grafplaatsen buiten te liggen totdat ze bij de opgraving van het voormalige abdijcomplex weer werden teruggevonden.

In een speciaal daartoe gebouwde grafkelder binnen de grenzen van de vroegere kloosterkerk zijn de skeletten opnieuw ter aarde besteld. Ook in de Abdijkerk van Middelburg liggen verschillende leden van het Hollandse Huis begraven, o.a. Floris de Voogd, zoon van Floris IV.

De abdijkerk van Loosduinen is uiteraard de grafplaats geworden van Machteld van Brabant, die — met haar man — de abdij heeft gesticht. Bovendien liggen daar begraven Margaretha van Hennenberg en haar zootje Herman.

Van Floris V en Beatrix van Vlaanderen zijn alle jonggestorven kinderen in de kloosterkerk van Loosduinen begraven. Het waren er zeven: Willem, Otto, Dirk, Floris, Machteld, Beatrix en Elisabeth.

Opmerkelijk is het feit dat Aelbrecht, heer van Voorne, gestorven in 1287, in de abdijkerk begraven ligt rechts van het hoofdaltaar. Niet zo verwonderlijk als we weten, dat zijn dochter Elisabeth hier kloosterzuster was.

Inleiding

De parochie en het ambacht Monster besloegen destijds een gebied, reikend van de Maas tot aan Wassenaar.

Dat is nu wel even anders.

Over de herkomst van de naam Monster is het laatste woord nog niet gezegd, maar onmiskenbaar is er verband met het latijnse woord „monasterium“, dat klooster betekent.

Nu zijn er, noch in de archieven, noch in de bodem van Monster, ooit sporen gevonden, die zouden kunnen duiden op de aanwezigheid van een klooster.

Misschien moet de verklaring wel gezocht worden in het feit, dat de kerk van Monster ooit bezit is geweest van een klooster en dan komen de namen naar voren van het Benedic-

tijnerklooster Hohorst bij Amersfoort, dat om veiligheidsredenen zou opgegaan zijn in de Paulusabdij van Utrecht.

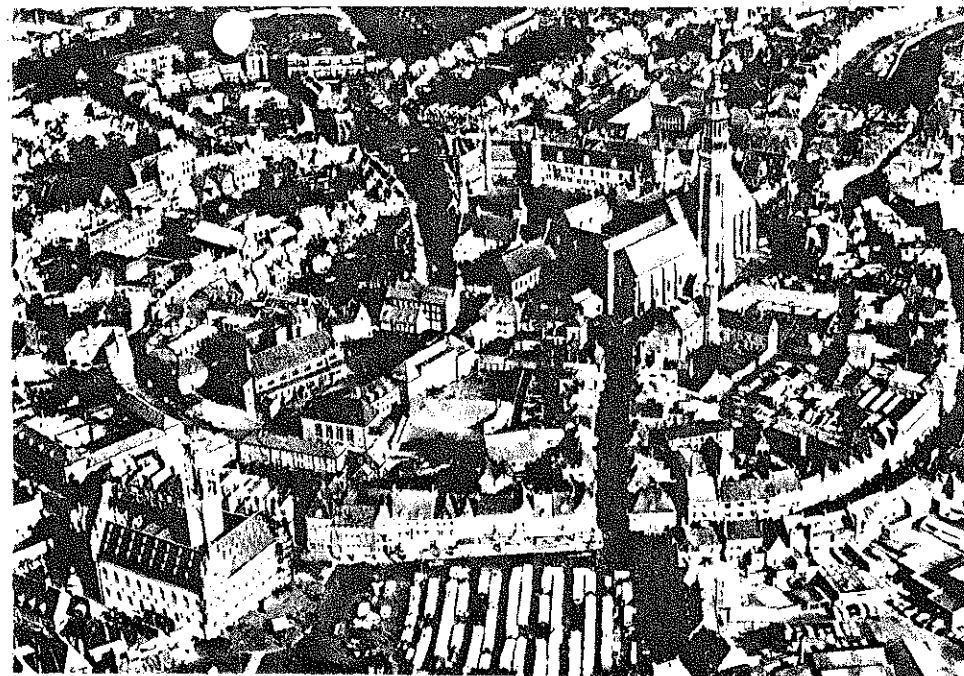
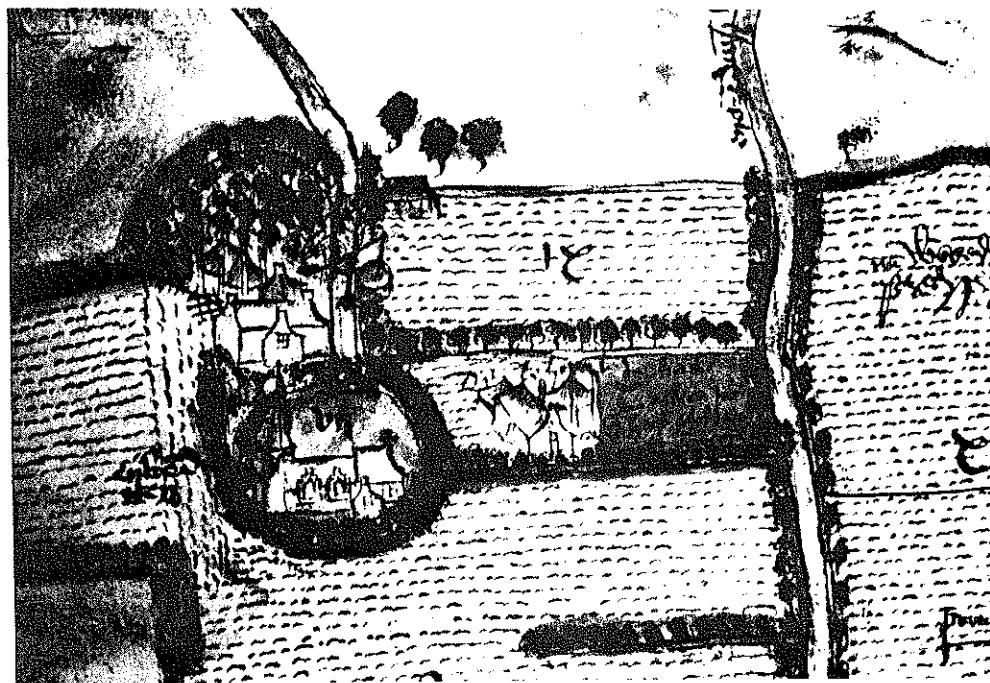
Hoe dat zij, in 1268 wordt Hugo Coenraetszn van Monster door graaf Floris V gedwongen het patronaatsrecht over de kerk van Monster dat hij in leen had, terug te geven. Vanzelfsprekend was dat niet want in 1273 wordt hij voor het gerecht te Rijnsburg verplicht al zijn aanspraken op de kerk van Monster op te geven. Pas in 1291 gebeurt zulks, maar dan niet aan Floris V, maar aan de Abdij van Middelburg.

Na enkele jaren procederen doet ook de Paulusabdij van Utrecht in 1273 afstand van haar (vermeende) rechten.

In 1276, op 8 december deed Floris V de patronaatsrechten op de kerk van Monster over aan de Abdij van Middelburg.

De kerk van Eikenduinen, voorkomend op een losliggende kaart in het Kaartboek van de Regulieren te 's-Gravenzande, getekend door Coenraet Oelenzn in 1566.

(Coll. Hingman SS, ARA te 's-Gravenhage)

De voormalige Norbertijnerabdij van Middelburg, gelegen in het centrum van de stad.

(uit: Geschiedenis van Middelburg in omtrek)

De Abdij van Middelburg

Omstreeks 1100 zou het klooster van Middelburg vanuit Vlaanderen zijn gesticht. In 1122 is het klooster overgenomen door reguliere kanunniken, die vrij kort daarna zouden zijn vervangen door Norbertijnen uit Antwerpen. Zij werden naar de kleur van hun dracht ook wel Witheren genoemd.

De Norbertijnen vormen een orde, die in 1120 door Norbertus van Gennep is gesticht in Prémontré (Noord-Frankrijk). Vandaar de naam Premonstratensers.

De orde heeft haar snelle uitbreiding te danken aan het feit, dat zij gestalte wist te geven aan de reformbeweging van die tijd, ook wel Gregoriaanse Hervorming genoemd.

Bekende Norbertijnerkloosters, waar geleefd werd naar de regel van Sint Augustinus, in onze streken waren dus Middelburg (1127), Mariënweerd bij Tiel in de Betuwe (1129) en het Norbertinessenklooster Koningsveld bij Delft.

In 1276 kwam de Norbertijnerabdij van Middelburg dus in het bezit van de kerk van Monster en de dochterkerken die daartoe behoorden. Dat waren de Lieve Vrouwekapel in Poeldijk, de H. Kruiskapel in Eikenduinen, de Sint Jacob in Den Haag en de Antonius Abt in Scheveningen. Al deze kerken, moederkerk en dochterkerken, werden bediend vanuit de Abdij te Middelburg, dat wil zeggen van priesters voorzien en dat heeft geduurd tot aan de reformatie.

De kerk van Eikenduinen

Naar alle waarschijnlijkheid is de kapel van Eikenduinen gesticht door graaf Willem II. Voor het onderhoud diende de opbrengst van drie morgen land, die in de nabijheid waren gelegen. De kapel werd genoemd de Heilig Kruiskapel van Eikenduinen. De kapel bezat een reliek van het kruis van Christus en kreeg daardoor als bedevaartplaats enige naam. Dat heeft zelfs geduurd tot na de Reformatie, toen bedevaartgangers nog om de verwoeste kerk trokken.

Voor het vieren van de H. Kruisfeesten werd het „Cruysgilde“ opgericht, een broederschap van „Cruysmeesteren“, die ook over eigendommen beschikte om de onkosten van de kerkelijke vieringen te bekostigen.

Lang is de H. Kruiskapel te Eikenduinen geen bijkerk van Monster geweest.

In 1278 wordt de Sint Jacob in Den Haag, mede door toedoen van graaf Floris V, een zelfstandige parochiekerk en gaat de H. Kruiskapel dienst doen als bijkerk van Den Haag. De parochiegrenzen lopen dan in Loosduinen over de huidige Arnold Spoelstraat, de Willem III straat en de Margaretha van Hennenbergweg, eertijds in hun geheel Lozerlaan of Loosduinerlaan geheten.

In 1327 (1331 wordt ook wel genoemd) wordt de kapel van Eikenduinen verheven tot parochiekerk. Tot de parochierechten behoorde het recht van „dopen“ en van „begraven“ en uit die tijd dateert dan ook de begraafplaats Oud-Eikenduinen, zoals we die heden ten dage nog kennen. De kern van de begraafplaats wordt

bepaald door de fundamente van de middeleeuwse kerk en daar bevinden zich dan ook de wat geconsolideerde ruïne van de toren en enkele muurresten.

Bij de beeldenstorm van 25 augustus 1566 zal de kerk van Eikenduinen het ook wel hebben moeten ontgelden, evenals de Haagse kerken en kloosters.

Eind 1574 wordt de katholieke eredienst verboden en werden de kerkelijke goederen verbeurd verklaard. Veel medewerking krijgt de door de Staten van Holland op 23 maart 1579 aangestelde rentmeester Cornelis Coolwijck niet van kerkmeesters, gildemeesters en armmeesters.

De abdijkerk van Loosduinen wordt in gebruik gegeven aan de aanhangers van de nieuwe religie, terwijl de kerk van Eikenduinen afbraak te wachten staat, wat men wist uit te stellen tot 1581.

Nog tientallen jaren daarna is men daar ter beevaart getogen, een poging om te behouden wat niet meer was.

„t Clooster“, schuilkerk aan de Haagweg.

(Gemeentearchief 's-Gravenhage)

LOOSDUINEN IN DE SCHUILKERKENTIJD

Inleiding

Nadat door prins Willem van Oranje reeds vele kerken aan de protestanten waren gegeven, volgde op 20 december 1581 het Plakkaat van de Staten van Holland, waarbij aan de katholieken elke vorm van eredienst verboden werd. Min of meer kwam het er op neer, dat de katholieke kerk opgehouden had wettelijk te bestaan. Het is de oorzaak geweest voor het inrichten van schuilkerken op mogelijke, maar vooral op onmogelijke plaatsen.

Tegen betaling, de zogenaamde admisatie- en recognitielgelden, werd soms — heel verschillend — een en ander oogluikend toegestaan. Veel hing af van het standpunt van de plaatselijke overheid en van het optreden van de predikanten.

Hulp aan een verstrooide kudde

Een belangrijk deel van de bevolking bleef trouw aan de oude religie. Men was aangewezen op rondtrekkende priesters, die vermomd als gewone burgers in alle stilte hun werk deden.

Vóór 1614 werden de katholieke gebleven inwoners van Loosduinen bezocht door de jezuïet Lodewijk Makeblijde uit Delft, die zich verbaasde over de godsdienstige onwetendheid van de bevolking, wat geen verbazing behoeft te wekken gezien de ijver van de geestelijkheid van vóór de Reformatie; de goeden weer niet te na gesproken.

Toen Jacobus de la Torre zich in het jaar 1633 in Den Haag vestigde, ging zijn zorg heel bijzonder uit naar de katholieken van Haagambacht, van Eikenduinen en van Loosduinen.

Franciscus Verburch (1616—1708)

De zielzorg in de steden was eerder en ook beter georganiseerd dan die op het platteland. Daar ging een einde aan komen door de oprichting van aparte staties.

De eerste is ongetwijfeld Berkel geweest, waar Willem Huygenszoon uit Ter Heijde in 1632 als pastoor wordt benoemd.

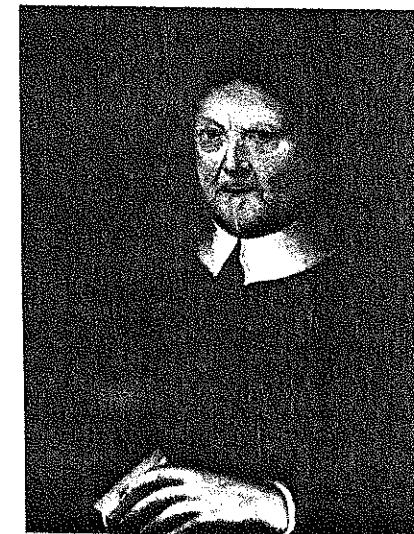
Zo heel verwonderlijk was dat niet, want zowel de ambachtsvrouw als de schout waren katholiek in die dagen.

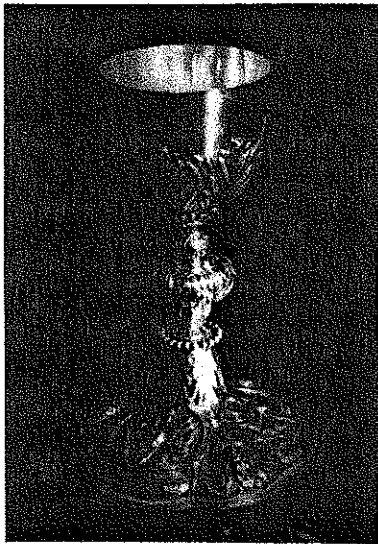
De ambachtsvrouw Françoise van Oldenbarnevelt was de dochter van Reinier van Oldenbarnevelt en Anna Weytsen van Brandtwijk en de kleindochter van Johan van Oldenbarnevelt. Als Reinier van Oldenbarnevelt onthoofd wordt na een aanslag op Maurits, komt zijn weduwe eerst naar Groeneveld (tussen De Lier en Den Hoorn gelegen) en daarna met haar kinderen naar de Oude Hof aan de Houtweg. Daar sluit zij een katholiek huwelijk met haar huisarts, doctor Jacob Westerbaan, die bij haar introuwt. Na haar dood in 1649 wil Jacob Westerbaan niet langer wonen aan de Houtweg en sticht hij de buitenplaats Ockenburg, eerder een model agrarisch bedrijf.

Eén van de „clopbroers“ van Willem Huygensz in Berkel gaat voor priester studeren, wordt gewijd en op 28 december 1647 benoemd tot pastoor van de statie Poeldijk, waar hij pas jaren later gaat wonen.

Franciscus Verburch, een anonieme olieverf, die zich bevindt in de R.K. pastorie te Poeldijk.

(foto: Wim Emmens, Naaldwijk)

Miskelk van pastoor Franciscus Verburch, van tijd tot tijd nog in gebruik in de kerk van Poeldijk. (foto: Wim Emmens, Naaldwijk)

Jammer genoeg is van pastoor Verburch niet het „doopboek” waarin alle doopsels, huwelijken, bedieningen en overlijdens stonden opgetekend, bewaard gebleven.

Wat nog wel aanwezig is, dat is het „prekenboek”, waarin Verburch nauwkeurig alle preken heeft opgeschreven, die hij heeft gehouden. Even belangrijk, zo niet belangrijker is het feit, dat bij elke preek vermeld staat, waar hij hem gehouden heeft.

Bij elkaar zijn dat wel zo'n vijftig plaatsen en daarbij zijn er zeker drie, die in Loosduinen gezocht moeten worden.

Op de eerste plaats is dat in het huis van Philippi Adriani (van der Voort) Loosduyni, die op Kraaienstein woonde.

Vervolgens Petri Gerardi Loosduyni, die op de boerderij Madestein zijn domicilie had.

Deze reeks artikelen kon tot stand komen mede dank zij de bereidwilligheid van mevrouw M. M. Dahmeijer—Fousert (5 en 6) te 's-Gravenzande en van de heren P. Stuurman (1, 2 en 3) en Fr. Simonis (Madestein), beide te 's-Gravenhage, om hun gegevens ter beschikking te stellen.

Een bijzonder woord van waardering gaat uit naar de heer J. C. van Dijk te Honselersdijk voor de kundige reproductie van de vele foto's.

En tenslotte op „'t Clooster” aan de Haagweg tegenover de Laan van Oud-Eikenduinen, waar nu ongeveer de Medemblikstraat begint.

In 1662 wordt de statie Wateringen opgericht, met als eerste herder Cornelis Verburch, een neef van Franciscus Verburch en eveneens afkomstig uit Berkel.

De statie van Loosduinen

In 1688 wordt de woning, die in het prekenboek van pastoor Verburch „'t Clooster” wordt genoemd, aangekocht en ingericht als schuilkerk en als woning voor de pastoor.

Tot eerste pastoor van de statie Eikenduinen wordt benoemd Pieter Snijders, afkomstig uit Haarlem. Zijn doopboek begint in 1690 en is bijgehouden tot 1791.

Nadat hij op 3 juni 1695 is overleden, wordt hij begraven op Eikenduinen binnen de muren van de voormalige kerk.

Zijn opvolger is de Hagenaar Aarnout van Winden, die echter al op 28 februari 1701 overlijdt en eveneens wordt begraven op de plaats, waar voorheen de kerk van Eikenduinen stond.

Na hem kwam Johannes Block, geboortig uit Gouda, die evenals de pastoor van Rijswijk de zijde koos van Petrus Codde, één van de voormannen van de Oud-bisschoppelijke Clerezij. Hij verliet de statie Eikenduinen in 1719, maar sinds 1713 waren de meeste rooms-katholieken al weggebleven.

Na 1794 was er voor Eikenduinen geen oud-katholiek priester meer beschikbaar en werd de statie overgeheveld naar de statie aan de Juffrouw Idastraat in Den Haag.

De kerk werd definitief gesloten in 1817 en in 1832 werd de bezitting, bij oude Loosduiners nog wel bekend als „Het Klooster”, verkocht. Pas in 1785 krijgt Loosduinen een nieuwe schuilkerk.

PAROCHIEKRONIEK

9

In 1784 gaven de Staten van Holland verlof om in Loosduinen een statie te stichten en een kerkje te bouwen. Wel moest er jaarlijks f 75,— aan recognitiegeld betaald worden.

In 1785 kwam Bernardus Ocke naar Loosduinen om daar als eerste het pastoorsambt te gaan vervullen. Pastoor Ocke was kapelaan geweest in Amsterdam. Hij was bevriend met Aarts priester Ten Huischer en medeoprichter van het Seminarie te Warmond. Bij de stichting van de statie Loosduinen ondervond de pastoor nogal wat tegenwerking van een collega, pater Cruls in Den Haag. Deze vond dat pastoor Ocke hem benadeelde in zijn pastorale rechten. De Aarts priester wist tenslotte alles in der minne te schikken.

Omdat bouwplannen en goedkeuring nogal wat tijd in beslag namen moest de pastoor voorlopig genoegen nemen met een schuur, die als kapel was ingericht. Op de 11e november 1785 kwam de toestemming voor de bouw van de kerk. Deze eerste kerk lag aan de Oude Haagweg, vanuit Loosduinen gezien even voorbij de Witbrug aan de overkant van de huidige kerk.

Pastoor Ocke werd opgevolgd door Joannes Henricus Vredeveld (1795—1803). Na hem kwam als pastoor Wilhelmus Imme (1803—1823). Deze pastoor was behalve zielenherder ook poëet. Hij schreef verhalen, zoals: „Maria of de herstelling der verdrukte onschuld”, „De dankbare”, „Pauline of de schoone boetvaardige” en nog andere gedichten en zelfs toneelwerken.

Achter deze huizen stond de eerste Parochiekerk.

M. C. M. VAN ADRICHEM

Hij was een zeer gemoedelijk man, die met iedereen goed kon opschieten. Hij was bevriend met Ds. Jan van Eyck, die ook dichter was. Pastoor Imme stierf in Loosduinen in 1823.

Na pastoor Imme kwam Theodorus Lambertus Kock (1823—1824) en daarna Everardus Stephanus van den Haag (1824—1840).

Pastoor Imme (1803—1823).

In 1835 werd het R.K. Kerkhof „St. Joseph“ ingezegend.

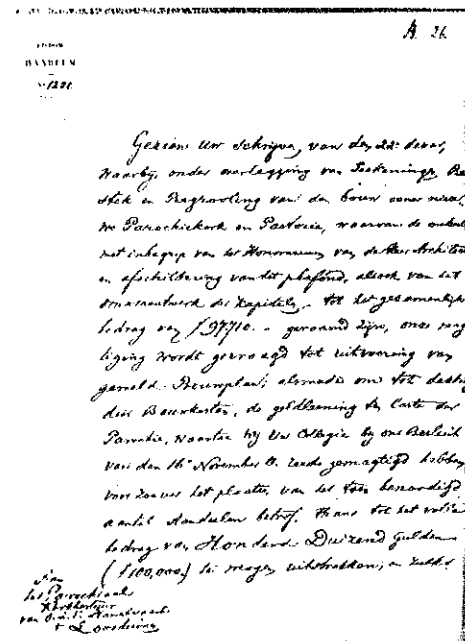
Pastoor Petrus Antonius de Bruyn (1878—1904) schreef in zijn „Memoriaal omtrent den bouw eener nieuwe kerk en pastorie voor de R.K. Parochie van Loosduinen“ dat in 1852 de toenmalige pastoor Jacobus Westgeest (1840—1878) begonnen was jaarlijks inzamelingen te houden voor de bouw van een nieuwe kerk. Hij wist in dat jaar f 646,40 bijeen te brengen. In 1853 werd grond voor de bouw van kerk en pastorie geschonken door notaris C. J. Schiefbaan.

De jaarlijkse inzamelingen bleven doorgaan tot 1865. Enige aanzienlijke uitgaven moesten gedaan worden, maar toen pastoor De Bruyn in 1878 de parochie overnam, vond hij de kans voor het bouwen van een nieuwe kerk „zeer gunstig“.

In 1878 werd de kerk van Loosduinen universeel erfgenaam van de bezittingen van Quirinus Joannes (Krijn) van der Klucht, met de verplichting tot uitkering van vrij aanzienlijke legaten. Pastoor De Bruyn meende redenen te hebben om voorlopig al plannen te laten ontwerpen door de Rotterdamse architect E. J. Margry. Het kerkbestuur reageerde vooralsnog flauwtjes. De pastoor hield enkele bedelpreken en ging zelf de parochie rond en wist f 2341,50 bijeen te garen, door enige grote giften later vermeerderd tot f 3381,50. De pastoor had de grond voor de te bouwen kerk door enige boringen laten beproeven, waarbij hij aantekende dat „vele parochianen assisteerden aan het heiblok“.

De aanvaarding van de erfenis Van der Klucht bracht kosten met zich mee en de pastoor wist na enige moeilijkheden een lening te plaatsen van f 11.950,—. De aanvaarding van een wetsontwerp tot heffing van belasting op kerkelijke goederen noodzaakte de pastoor om grond te verkopen, wat hem met de nodige moeite gelukte. Financieel wist hij de zaken tenslotte rond te krijgen en op 20 december 1879 verkreeg hij na lang tegenstribbelen van het kerkbestuur toestemming om tot de bouw over te gaan. Op 24 november al werden de bouwplannen definitief geregeld met architect Margry en werden begroting en bestek opgemaakt.

Op 2 januari 1880 kwam de toestemming van de bisschop af en kon de aanbesteding plaatsvinden, die op 10 februari werd vastgesteld. De bouw kon beginnen!

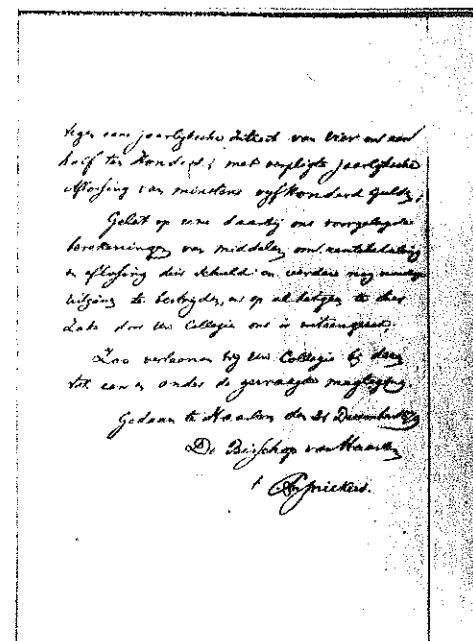

Bisschoppelijke machtiging tot bouw van kerk.

In hetzelfde jaar op 8 juni 1880 werd de eerste steen gelegd en op 17 augustus 1881 werd de kerk door de bisschop Mgr. P. M. Snickers ingewijd. Veel parochianen hielpen hun kerk met geschenken in allerlei vorm.

„De kerk is van eenvoudige baksteenbouw, uitwendig alleen opmerkelijk door de Westtoren, met zijn goedgevonden overgang van vierkante onderbouw tot bovenste achtkante etage. De kerk is een driebeukige kruiskerk met schip ter diepte van vijf traveeën en breed uitspringend transept, verbonden aan rechthoekige kapellen terzijde van het met vijf zijden van een rechthoek gesloten priesterkoor.

Verlicht door tweedelige vensters in de zijbeuken, lage driedelige in de hoge lichtbeuk, grote vierlichters in de transepten en met gehistorieerd glas gedichte tweelichtvensters in het koor.

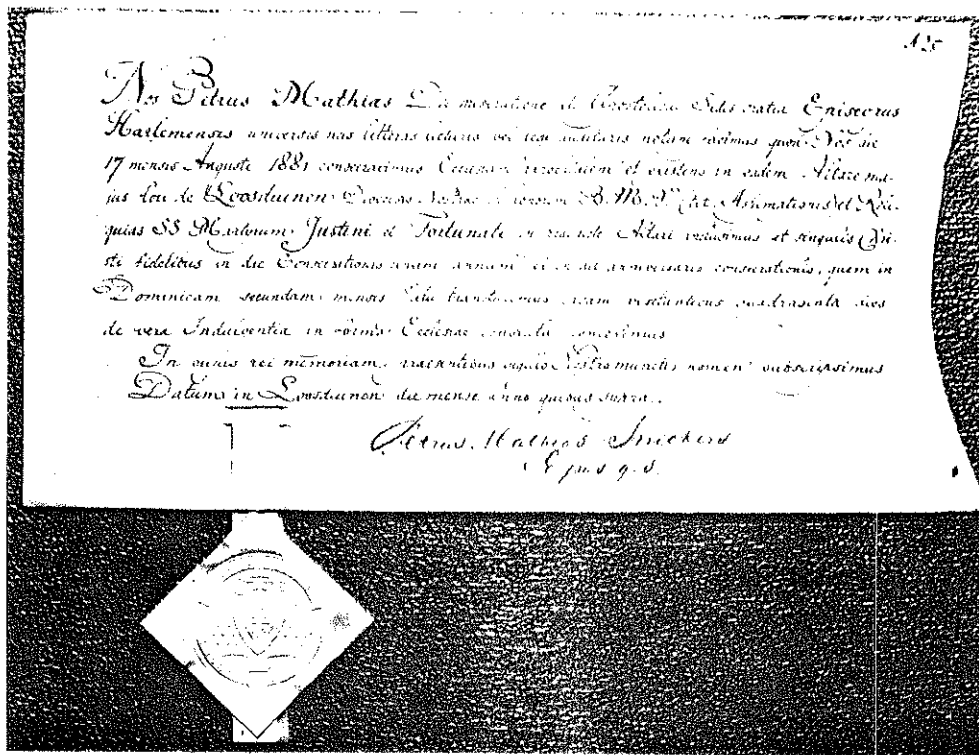
Versierd in priesterkoor en zijkapellen met een eenvoudige polychrome door C. Dunselman en langs de zijwanden met staties van dezelfde.

Van 550 verhuurde plaatsen zijn er 220 beschikbaar voor de armen.“ Zo werd de kerk beschreven in die tijd.

In het volgende jaar 1882 werd de St. Petrus-school voor jongens en meisjes opgericht.

In 1886 vierde pastoor De Bruyn zijn zilveren priesterfeest. Bij deze gelegenheid ontving hij als parochiegeschenk een stenen gebeeldhouwde en gepolychromeerde communiebank met twee koperen deuren en van een parochiaan een tweede luidklok in ijzeren klokkestoel.

Bij gelegenheid van het 40-jarig priesterjubiläum van de pastoor in 1903 bood de parochie hem een nieuw orgel aan, gebouwd door Maarschalkerweerd.

Inwijdingsakte

Wij, Petrus Mathias, bij de barmhartigheid Gods en de gratie van de Apostolische Stoel, Bisschop van Haarlem, maken bekend aan allen die deze brief lezen of ervan horen, dat wij op 17 Augustus 1881 de Parochiekerk hebben geconsacreerd evenals het bestaande hoofdaltaar van de plaats Loosduinen in ons Diocees ter ere van de H. Maagd Maria (onder de titel van Maria ten Hemelopneming) en de reliquieën van de H. Martelaren Justinus en Fortunatus in het voornoemde altaar hebben ingesloten en verlenen aan alle gelovigen, die de kerk

bezoeken, een aflaat van 40 dagen volgens de gewone voorwaarden op de dag van de Consecratie van de kerk en op de verjaardag ervan, die gevierd wordt op de 2e Zondag van de maand juli.

Ter bevestiging hiervan ons zegel en handtekening.

Gegeven te Loosduinen op de dag, de maand en het jaar als hierboven.

Petrus Mathias Snickers
Bisschop.

Interieur 1903.

Huizen Kerketuinen.

In 1906 werd de Toneelvereniging „St. Bonifacius” opgericht.

In 1907 legde pastoor Johannes v. d. Horst (1904—1929) de eerste steen voor het klooster van de Zusters der Voorzienigheid, het Leonardusgesticht, en voor de Maria-Meisjes-school. In 1908 volgde de inwijding.

Tot dekking van de uitgaven liet de pastoor tuinen maken van de gronden van de boerderij van Krijn van der Klucht, tegenover de Leijweg gelegen. (De grond bracht als boerenbedrijf toch niet veel op.) Ten gerieve van de tuinders werden zes huizen gebouwd en vaarten gegraven: de (oude) Kerketuinen.

De huizen waren volgens sommigen veel te mooi voor gewone tuinders. Het complex werd dan ook spottend „Het Prinsenhof” genoemd. In 1931 zijn deze huizen afgebroken voor nieuwbouw aan de Thorbeckelaan.

In 1910 werd het Jongenspatronaat opgericht. In 1912 werd voor dit patronaat en de in 1910 opgerichte Volksbond een eigen gebouw neer-

gezet. De Volksbond had wél grond, maar tot bouwen was het nog niet gekomen. De pastoor stelde voor dat hij de grond ten geschenke zou krijgen en dan zou hij voor de bouw zorgen.

In 1912 werd het gebouw ingewijd en in gebruik genomen. Het stond aan de Oude Haagweg aan dezelfde kant als de kerk tegenover „Maairust”.

Het is in de oorlog afgebroken.

In de volgende jaren werden vele verenigingen opgericht: o.a. in 1916 de Vereeniging „Voor Eer en Deugd” Afdeling Jongens, die in 1925 overging in de Maria-congregatie van het Jongenspatronaat. Ook de Land- en Tuinbouw-bond, Afdeling Loosduinen dateert van 1916. In 1917 volgde de Vereeniging voor de Drankbestrijding, de R.K. Geitenfokkerij en de Harmonie „St. Caecilia”.

In 1917 werd ook begonnen met het lezen van de H. Mis in Oud-Rosenburg, waarvoor door de stichting een altaar werd aangekocht.

In 1920 werd het Meisjespatronaat opgericht. In 1921 de Vrouwenbond. In 1923 kregen de

jongens van de Sportvereniging G.D.A. (Gabriël dell' Addolorata) een eigen terrein achter de pastorie.

Tijdens de voorbereidingen voor het 50-jarig priesterfeest van pastoor Van der Horst in 1925 ontstond een meisjeskoor onder leiding van Jo Kruidenberg (mevr. Krook—Kruidenberg). Dit koor kreeg van de meisjes zelf de naam „Oefening Kweekt Kunst”. Het heeft op verzoek van pastoor Hafkenscheidt geld bij elkaar gezongen voor een afbeelding van Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand. Het schilderij kwam achter in de kerk te hangen. Dit koor heeft bestaan tot 1933.

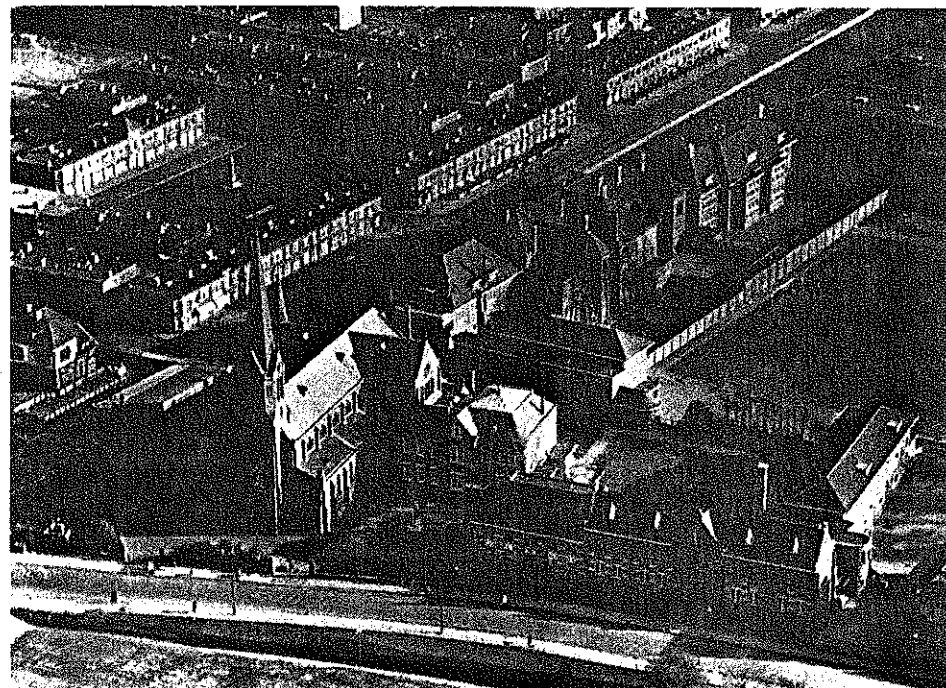
In 1928 kocht de kerk grond in de Escampolder voor de aanleg van nieuwe kerketuinen. De grond werd opgehoogd met stads- vuil van Den Haag, dat met schuiten werd aangevoerd. De pachters van deze Nieuwe

Kerketuinen kregen in 1935 van pastoor Bangert (1935—1946) verlaging van pacht wegens slechte uitkomsten van het bedrijf.

In 1929 werd de bouw van de Laetitiazaal als onderkomen voor het Meisjespatronaat voltooid.

Op de 14e juli 1929 vierde pastoor Van der Horst zijn 25-jarig jubileum als pastoor. In hetzelfde jaar stierf hij en werd opgevolgd door Hermanus Jacobus Marie Hafkenscheidt. Deze mocht het door zijn voorganger begonnen Meisjespatronaatsgebouw inwijden. Verschillende veranderingen in kerk en pastorie werden aangebracht. Zo werd het zangkoor aanmerkelijk vergroot. Er werd een zij-ingang in de kerk aangebracht. Ook de pastorie werd verbouwd. De geestelijken werden zolang ondergebracht in de woning van de laatste burgemeester mr. Hovy, die door het kerkbestuur destijds was aangekocht als parochie-

Het „hart” van de Parochie.

huis met een stuk grond voor eventuele nieuwbouw.

In 1931 was de verbouwing van de pastorie gereed. Bijna tegelijkertijd moest begonnen worden met de bouw van een nieuwe meisjes-school die in 1932 gereed kwam.

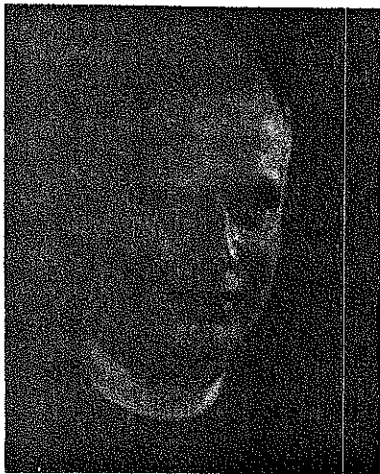
In de jaren dertig onderging het patronaats-werk voor de jeugd van 12 tot 18 jaar een vernieuwing. Onder de bezielende leiding van de kapelaans Van Kleef, Strous, Westdijk, Vosskübler en Bakker werden er in de grote groep kerngroepen gevormd. Bij de jongens was dat de „Jonge Wacht”, na een drietal jaren omgevormd tot de „Kruisvaart”. De jeugd trad naar buiten op met uniformen, defilé's, optochten en openluchtspelen. De meisjes bleven niet achter. Ook bij hen groepsvorming, uniformen, vlaggen enz. Ze hadden een eigen krantje, de „Frisse Bries”. Voor de ouderen werd voor de werkende jeugd in brede zin de St. Jozefgezellenvereniging opgericht met diverse clubs. Voor de middenstand de „Jonge Middenstandsvereniging” en voor de meisjes de „Jongedamesbond”. Het bruijste van de activiteiten. De oorlog maakte aan alles een einde of zette het op een laag pitje. Na de oorlog werd opnieuw gestart, maar onder andere vormen. Nu waren het de Gidsen en Verkenneren, maar zoals vroeger...? Neen, de tijden waren veranderd.

In 1935 kreeg pastoor Hafkenscheidt op eigen verzoek eervol ontslag om gezondheidsredenen en werd opgevolgd door Petrus Louis Bangert. Deze pastoor saneerde de financiën van de parochie door verschillende maatregelen.

Ook op godsdienstig gebied bracht hij verbeteringen. De uren van H. Missen en Biecht-horen werden gewijzigd. Toestemming werd verkregen om op zon- en feestdagen de H. Mis te lezen in het gebouw van het Meisjespatronaat. Op vaste dagen werd een Lofroefening ingesteld ter ere van Maria, de H. Jozef en het H. Hart. Het „verkeer” in de kerk werd

verbeterd door het afbreken van de communie-banken voor de beide zij-altaren. De preekstoel werd naar de andere zijde van de kerk verplaatst, waardoor de doorgang vanaf de sacristie werd verbeterd.

In 1939 vond de eerste-steenlegging plaats voor de kapel op de begraafplaats, waarna in 1940 een uitbreiding van het kerkhof volgde. In 1940 werd een hulpkerk in gebruik genomen aan de Haagweg „bij de blekers”. Hieruit is later de St. Paulusparochie ontstaan.

Kapelaan C. Meereboer.

Uit de oorlogstijd moeten zeker genoemd worden de kapelaans C. Kroon en C. Meereboer. In de hongerwinter van 1944 op 1945 trokken zij samen met enkele medewerkers het Westland in, de boer op om aardappelen te halen. Vooral de kinderen hadden het zwaar in die tijd. In de melkfabriek van Bokhoven (nu Bakkerij Nederpelt) aan de Loosduinse Hoofdstraat werd de groente die de tuinders konden missen gekookt tot een soort hutspot, die dan in de Laetitiazaal voor de kinderen werd opgescheept in bruine Keulse potjes, die de kapelaans ergens hadden weten te bemachtigen.

Veel jongemannen werden op transport gesteld naar Duitsland. Bij een van die transporten in

november 1944 ging kapelaan Kroon naar de pastoor. „Pastoor, ik kom mijn koffer pakken, ik ga met de jongens mee. Ze zullen me nodig hebben.”

Vrijwillig ging hij mee naar Duitsland. In de kampen wist hij bij velen de moed er in te houden en was hij een grote steun.

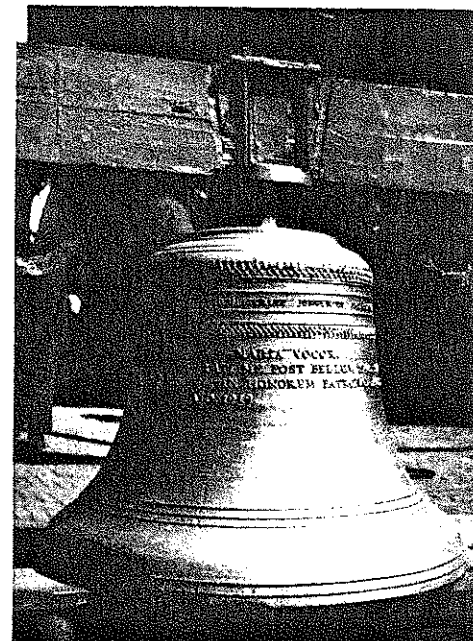
Na de oorlog werd hij als een held ingehaald. Kapelaan Kroon werd een van de grote stimulators van de Nederlandse Katholieke Jeugdbeweging.

Kapelaan C. Kroon.

Na de oorlog op 8 maart 1946 verliet pastoor Bangert de parochie om pastoor te worden in Rotterdam. Zijn opvolger werd Petrus Jacobus de Roos, die op 10 maart 1946 geïnstalleerd werd.

Aangezien de luidklokken door de Duitsers in de oorlog waren weggehaald, werden in 1947 nieuwe klokken besteld bij de klokkengieterij in Heiligerlee. Er kwam bericht dat ze op 27 mei 1949 zouden arriveren. De kerk zat op die dag vol, maar wat er kwam, géén klokken! Ze kwamen pas op 28 mei, 's morgens om zes uur en werden 's avonds nog gewijd. Op 30 mei konden ze toch in de toren geplaatst worden.

Op 17 september 1947 werd de grond waarop het R.K. Verenigingsgebouw had gestaan en dat door de Duitsers in de oorlog was afgebroken, door het Rijk aan de parochie teruggegeven.

In 1948 werden de stoffelijke resten van de pastoors Westgeest, De Bruyn, Van der Horst en Snelleman in een nieuw priestergraf bijgezet nadat het oude graf in de oorlog gebombardeerd was.

In 1949 werd begonnen met de reparatie van de kerkramen. Op 1 maart waren twee ramen klaar. Op die dag waaide een groot raam door een storm weer kapot. Maar in juni waren de ramen, op één na, voltooid.

In 1950 werden twee nieuwe zijaltaren naar ontwerp van W. Harzing geplaatst, in 1953 voltooid met de plaatsing van nieuwe beelden van Maria en Jozef.

In 1951 kregen de katholieken in de Haagse wijk „Bohemen“ gelegenheid in eigen omgeving de kerkelijke plichten te vervullen. Hieraan was het een en ander vooraf gegaan. Eerst was geprobeerd een bouwkeet te bemachtigen, maar dat plan mislukte. Toen werd na veel moeite de aula van de Dalton-H.B.S. aan de Aronskelkweg beschikbaar gesteld voor kerkdiensten. Op 1 oktober 1951 hield kapelaan J. Velzeboer er de eerste zondagsdiensten. Op 5 april 1959 werd de noodkerk, die naar ontwerp van architect W. J. Fiolet aan de Laan van Meerdervoort tegenover het park „Meer en Bos“ gebouwd was, in gebruik genomen. Kapelaan J. H. M. van der Vliet werd belast met de zorg.

In 1955 werd bij gelegenheid van het 40-jarig priesterfeest van pastoor De Roos een nieuw hoofdaltaar geplaatst. Tevens werd het priesterkoor verhoogd. Het ontwerp was weer van W. Harzing. Op 21 november 1956 werd het nieuwe altaar door Mgr. M. A. Jansen, de eerste bisschop van Rotterdam, ingewijd.

In 1958 verliet pastoor De Roos de parochie. Hij had veel tot stand gebracht. Zijn opvolger werd Adrianus Cornelis Josephus van Houten.

In 1959 verlieten de Zusters van de Voorzienigheid na ruim 50 jaar de parochie. Hun werk werd door leken overgenomen.

In januari 1960 werd begonnen met de afbraak van de oude sacristie om die geheel te vernieuwen. Op 3 juni werd de nieuwe sacristie reeds ingewijd.

Maar er moest méér gebeuren. Om geld te verzamelen voor noodzakelijke vernieuwingen startte het kerkbestuur een aktie: „Een gulden per week per gezin“. In september 1960 werd met de inning van de gelden begonnen. In september 1961 was f 17.000,— opgehaald.

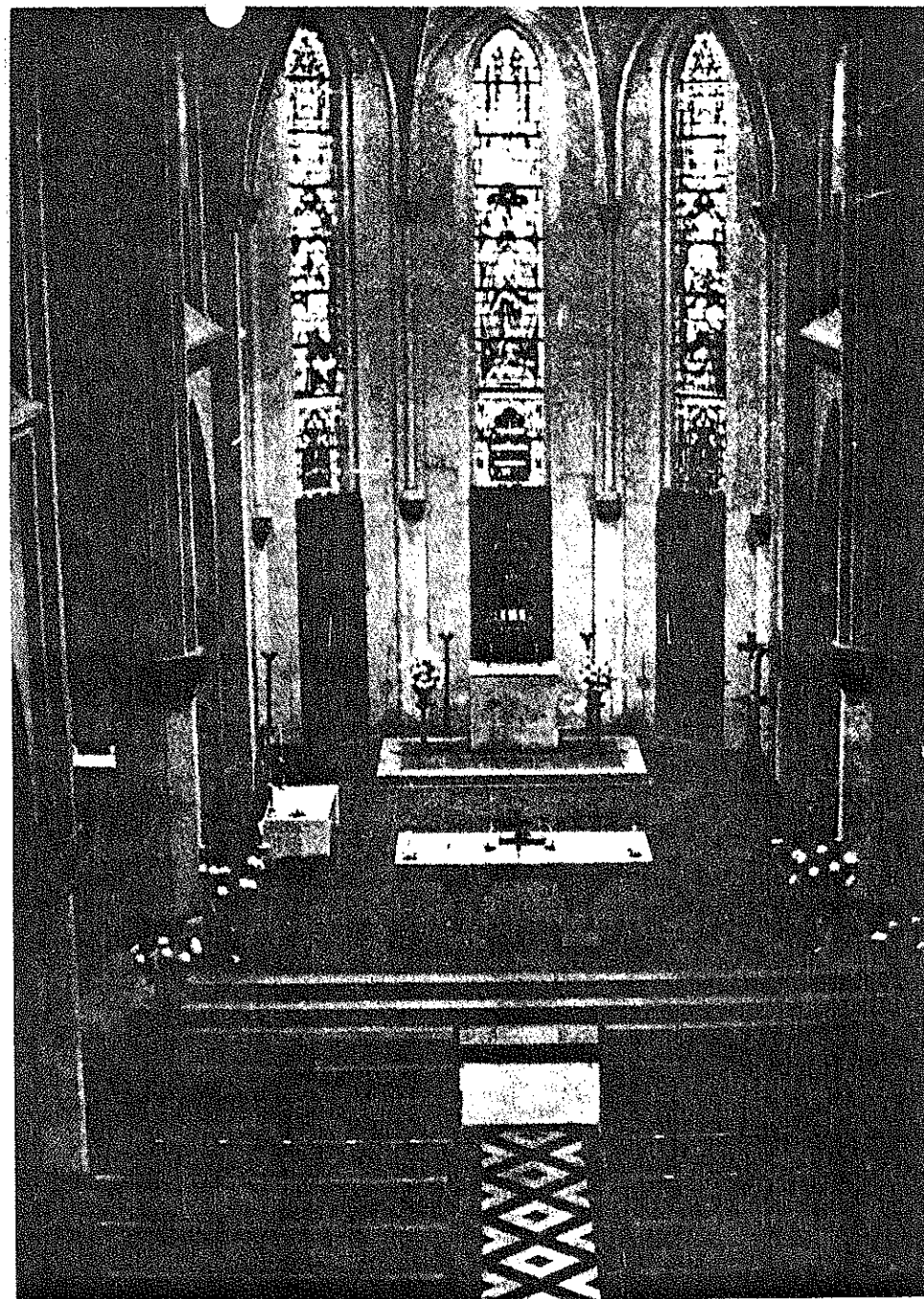
In 1963 werd een nieuwe kerkverwarming aangelegd en werden herstellingswerkzaamheden aan de goten en muren van de kerk uitgevoerd. Tevens werd de kerk van binnen hersteld en bijgewerkt.

In 1964 werd er in het kerkbestuur veel nagedacht en werden er plannen gemaakt voor de aanpassing, vernieuwing en verbetering van de kerk, om die in overeenstemming te brengen met de eisen voor de liturgie „na het concilie“. In 1965 namen de plannen definitieve vormen aan. Door verkoop van grond kon de financiering voor het grootste deel in eigen beheer worden gehouden. Op 29 november werd begonnen met het leeghalen van de kerk. De kerkbanken werden overgebracht naar de Veilinghal, die was afgestaan om daarin te kerken. Door de week werd de H. Mis gelezen in een van de schoollokalen aan de Burgemeester Hovylaan 2. Op 18 maart 1966 werd het naar voren geplaatste altaar door de bisschop Mgr. M. A. Jansen geconsacreerd.

Ondertussen werd ook het orgel totaal gereviseerd. De Fa. Vermeulen uit Alkmaar kreeg de opdracht. Men hoopte vóór Kerstmis 1966 klaar te zijn. Maar enkele dagen na Kerstmis gebeurde er een ongeluk: de bovenbouw kwam met pijpen en al naar beneden en vernielde weer een groot gedeelte. Veel pijpen moesten weer opnieuw gegoten worden. Pas op het Paasfeest van 1967 was het orgel geheel klaar en werd het ingewijd, gevolgd door een concert met medewerking van het parochieel zangkoor en twee organisten.

Op 25 mei 1969 vierde pastoor Van Houten zijn 40-jarig priesterfeest. Enkele maanden daarna overleed hij op 30 november 1969. Daarna volgde geen pastoorsbenoeming. De kapelaans Th. Wezenberg en J. van Roode werden op 3 januari 1970 geïnstalleerd als pastores, belast met de pastoraal te Loosduinen. Hiermee kwam een einde aan een onafgebroken pastoorsschap van 184 jaar.

In 1970 kwam er een Liturgisch Beraad om adviezen te geven op liturgisch gebied. Ook een Missieberaad werd opgericht om te bewerken dat de parochie meer aandacht zou krijgen voor de problemen van de missie.

Kerkinterieur 1966.

In 1971 vond op 17 januari de eerste kanselruil plaats: kapelaan Van Roode preekte in de Nederlands-Hervormde Kerk en Ds. Van Loon preekte „bij ons“.

In februari van dat jaar werd begonnen met een eigen parochieblad „de Schakel“ en werden het uurwerk in de toren en de uurwerkverlichting vernieuwd.

Per 1 januari 1971 werden de scholen overgedragen aan de „St. Willibrordvereniging“.

In 1972 werd gestart met een financiële kerkbijdrage om een vaste basis van inkomsten te verkrijgen in plaats van de steeds wisselende kollektes.

Op 30 april 1972 werd het 50-jarig bestaan van de R.K. Voetbalvereniging G.D.A. gevierd.

Eind 1972 werd het resterende deel van de grond tegenover de kerk verkocht aan de Vereniging R.K. Wees- en Oudeliedenhuis voor de bouw van een R.K. Bejaardencentrum. De nieuwe wijken „Kraayenstein“ en „Waldeck“ kwamen in aanbouw. Hierdoor moesten de parochiegrenzen wederom gewijzigd worden. Van de nieuwe wijk „Houtwijk“ zal ook een groot gedeelte tot de parochie gaan behoren.

G.D.A. kreeg in 1976 aan de Monsterseweg drie nieuwe velden.

1973. „9 april. Denk je een tukkie te kunnen doen. Om 2 uur gewekt. De Laetitiazaal staat in brand. Het dak is verloren. Filmapparatuur van het Kindercomité is gered. Er is tot herstel besloten.“ Zo staat het vermeld in het Memoriaalboek.

Het verbrande dak werd later afgebroken en vervangen door een plat dak. De officiële heropening vond plaats op 14 februari 1974.

Op 29 juni 1973 was het de laatste schooldag

van de Mariaschool. De school werd opgeheven en samengevoegd met de St. Petruschool onder de naam „Het Lichtbaken“. Per 1 november 1974 werd de oude meisjesschool aan de Burgemeester Hovylaan 10 verhuurd aan de gemeente, die weer onderverhuurde aan de vier Loosduinse muziekverenigingen. De nieuwe meisjesschool (Burgemeester Hovylaan 2) werd ook aan de gemeente verhuurd. De gemeente verhuurde weer onder aan de Christelijke Jongeren Vereniging en aan het Parochieel Jeugdcomité ter vervanging van het wankelende noodgebouw „Het Jeugdhuis“ aan de Oude Haagweg. De kleuterschool werd verkocht aan de St. Willibrordusvereniging. De nieuwe meisjesschool, gebouwd met subsidie, moest weer van de gemeente teruggekocht worden, omdat het gebouw niet meer als school dienst deed.

Op 21 september 1976 vierde kapelaan Th. Wezenberg zijn 25-jarig priesterfeest. Kapelaan J. van Roode vertrok naar een andere parochie. Pastor Wezenberg kreeg assistentie van een pater Capucijn, maar op 30 september 1979 vertrok ook hij om het rektorat op zich te nemen van het Bejaardencentrum „Favente Deo“. Zijn plaats werd ingenomen door pater Ben Stukart van de Sociëteit der Missionarissen Mill Hill, die op 1 oktober 1979 tot pastoor benoemd werd. Op Missiezondag 21 oktober 1979 werd hij door de Deken van Den Haag Th. J. A. Geraets S.J. geïnstalleerd. Tijdens zijn pastoraat werd de functie van de leek vergroot door meerdere deelname van parochianen in werkgroepen en bestuursfuncties, waardoor het parochieel leven van Loosduinen vernieuwd en versterkt is.

J. Th. Janssen

Lijst van pastoors van de Parochie Onze Lieve Vrouw Hemelvaart te Loosduinen:

1. Bernardus Ocke	1785—1795
2. Joannes Henricus Vredeveld	1795—1803
3. Wilhelmus Imme	1803—1823
4. Theodorus Lambertus Kock	1823—1824
5. Everardus Stephanus van den Haag	1824—1840
6. Jacobus Westgeest	1840—1878
7. Petrus Antonius de Bruyn	1879—1904
8. Antonius Petrus Snelleman	1904
9. Joannes van der Horst	1904—1929
10. Hermanus Jacobus Marie Hafkenscheidt	1930—1935
11. Petrus Louis Bangert	1935—1946
12. Petrus Jacobus de Roos	1946—1958
13. Adrianus Cornelis Josephus van Houten	1958—1969
Na het overlijden van pastoor Van Houten op 30 november 1969 volgde er geen pastoorbenoeming. Op 3 januari 1970 werden J. van Roode en Th. Wezenberg tot pastores geïnstalleerd, belast met de pastoraal te Loosduinen.	
14. Bernardus Stukart	1979—

Pastoor P. A. de Bruyn.

Pastoor J. v. d. Horst.

Pastoor H. J. M. Hafkenscheidt.

Pastoor P. L. Bangert.

Pastoor P. J. de Roos.

Pastoor A. C. J. v. Houten.

Pastoor B. Stukart.

DE UITGAVE VAN DIT BOEKJE WERD FINANCIËEL MEDE MOGELIJK GEMAAKT DOOR DE VOLGENDE BEDRIJVEN:

Beyersbergen	Slagerij	Loosduinen
M. L. A. Boek	Wasserij	Loosduinen
George v. Dijk	Doe Het Zelf	Loosduinen
H. v. Dijk	Bloemenhal	Loosduinen
J. Giezeman	Wasserij	Den Haag
Grimbergen	Constructiebedrijf en C.V.	Loosduinen
Groenhoven (Gebr. Steentjes)	Tuincentrum	Loosduinen
Intercleaning	Wasserij	Loosduinen
Gebr. Jeursen	Slagerij	Loosduinen
J. Kruidenberg	Loodgietersbedrijf en gasapparaten-speciaalzaak	Loosduinen
Maairust van 1868	Wasserij	Den Haag
Madestein (C. v. d. Lans) v. d. Meer	Tuincentrum	Loosduinen
Nederpelt v. 1845	Brillenspeciaalzaak	Loosduinen
N.M.B.	Bakkerij	Loosduinen
Ockenburgh (F. Lelieveld)	Bank	Loosduinen
Overdevest	Tuincentrum	Loosduinen
De Plantenkas	Zuivelhandel	Loosduinen
Rood	Tuincentrum	Monster
Shell Nederland	Zaadhandel	Loosduinen
Gebr. v. Velthoven	Transportbedrijf	Den Haag
Westland Floriade	Tuincentrum	Kwintsheul
Zutt	Drogisterij	Wateringen
Fa. v. Zuylen	Wijnhandel	Loosduinen
		Loosduinen

VERANTWOORDING

Samenstelling

Studiegroep Kerkarchieven
p/a Monsterseweg 92
2685 LK Poeldijk

Uitgave

Coördinatiecommissie Eeuwfeestviering
O.L.Vr. Hemelvaart Kerk, Loosduinen
in opdracht van het kerkbestuur

Druk

Boek-, Handels- en Offsetdrukkerij
Willem Piket b.v., Den Haag

Foto's

Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage;
Gemeentearchief 's-Gravenhage;
parochianen, medewerkers binnen het streek-
historisch werk in het Westland, en nog vele,
vele anderen.